

Araştırma Makalesi • Research Article

Basic Causes of Political Violence in the Middle East, Specific Factors and Events that Escalate Political Violence

Orta Doğu'da Siyasal Şiddetin Temel Kaynakları, Siyasal Şiddeti Tırmandıran Belli Unsurlar ve Olaylar

Cemil KILINÇ¹

ARTICLE INFO

Article history:

Received: 17 February 2025

Received in revised: 9 April 2025

Accepted: 13 May 2025

Keywords:

Political violence

Middle East

Palestine

Israel

Imperialism

ABSTRACT

Located in a geography where three continents meet, the Middle East is at the intersection of important highways and waterways. This region, which includes strategically important gulfs, straits and passages, has been home to the world's oldest and most important civilizations. The fact that three major Abrahamic religions were born and spread in these lands, that a significant portion of the world's oil and natural gas reserves are located here, and that important waterway crossings with no alternative are also located here, have turned all attention to the Middle East. All this has brought more death, disaster and tears to the people and states of the region than happiness and prosperity. The history of this region has always been marked by violence and war, except for exceptional periods, and the region has become the bleeding wound of the world. This article aims to analyze the root causes of the persistent political violence and conflicts in the Middle East. It also examines the approaches in the literature on how foreign interventions in the region are legitimized through different discourses. In this way, it is aimed to support the development of healthier solution proposals for the region. An interpretative approach was adopted by examining the major events that have taken place and are currently taking place in the region, and the qualitative method was used by obtaining the needed data through a literature review. On the one hand, while benefiting from the accumulation of knowledge in the literature, on the other hand, the problem has been reinterpreted in the light of current developments in the region, concrete solutions have been proposed, new ideas have been contributed to the formation of new ideas for further research topics, and the literature has been tried to be supported. It is concluded that in order to end the political violence in the region, it is necessary for extra-regional powers to give up their imperialist policies, for international organizations to play a sincere and effective role, for natural resources to be used for the welfare of the people of the region, and for religious and sectarian differences to be prevented from turning into conflict.

MAKALEBİLGİSİ

Makale geçmişi:

Başvuru tarihi: 17 Şubat 2025

Revizyon tarihi: 9 Nisan 2025

Kabul tarihi: 13 Mayıs 2025

Anahtar Kelimeler:

Siyasal şiddet

ÖZ

Üç kıtanın birleştiği bir coğrafyada bulunan Orta Doğu, önemli karayolları ve su yollarının kesişme noktasındadır. Stratejik öneme sahip körfezleri, boğazları ve geçişleri bünyesinde barındıran bu bölge, dünyanın en eski ve önemli medeniyetlerine ev sahipliği yapmıştır. Üç büyük semavi dinin bu topraklarda doğup yayılması, dünya petrol ve doğalgaz rezervlerinin önemli bir kısmının burada bulunması, alternatif olmayan önemli su yolu geçişlerinin yine burada bulunması tüm dikkatleri Orta Doğu'ya çevirmiştir. Tüm bunlar bölge halkına ve devletlerine mutluluk ve refahtan çok ölüm, felaket ve gözyaşı getirmiştir. Bu bölgenin tarihi, istisnai dönemler dışında hep şiddet ve savaşla anılmış, bölge dünyanın kanayan yarası haline gelmiştir. Bu makalede,

¹ Doktora Öğrencisi, Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyoloji Anabilim Dalı, kilinc38cemil@gmail.com, ORCID: 0009-0002-3898-5995.

Orta Doğu
Filistin
İsrail
Emperyalizm

Orta Doğu’da süreklilik kazanan siyasal şiddet ve çatışmaların temel nedenlerinin analiz edilmesi amaçlanmaktadır. Ayrıca, bölgeye yönelik dış müdahalelerin farklı söylemler aracılığıyla nasıl meşrulaştırıldığına dair literatürde yer alan yaklaşımlar incelenmektedir. Bu yolla bölge için daha sağlıklı çözüm önerilerinin geliştirilmesine destek verilmek istenmiştir. Bölgede daha önce yaşanan ve şu anda yaşanmakta olan önemli olaylar incelenerek yorumlamacı bir yaklaşım benimsenmiş, ihtiyaç duyulan veriler literatür taramasıyla elde edilerek nitel yöntem kullanılmıştır. Bir taraftan literatürdeki bilgi birikiminden istifade edilirken diğer taraftan bölgedeki güncel gelişmeler ışığında sorun yeniden yorumlanmış, somut çözüm önerileri getirilerek ileri araştırma konuları için yeni fikirler oluşmasına katkı sunulmuş, literatür desteklenmeye çalışılmıştır. Bölgedeki siyasal şiddetin sona erdirilmesi için bölge dışı güçlerin emperyalist politikalarından vazgeçmesinin, uluslararası kuruluşların samimi ve etkin rol üstlenmesinin, buradaki doğal kaynakların bölge halkının refahı için kullanılmasının, dini ve mezhepsel farklılıkların çatışmaya dönüşmesinin önlenmesinin gerekli olduğu sonucuna varılmıştır.

GİRİŞ

Coğrafi mekânların önemi, o mekânları önemli kılan unsurların kendi değerinde meydana gelen değişmeye bağlı olarak zamanla artar ya da azalır. Emek yoğun üretimin yaygın olduğu üretim modellerinde fazla nüfusa sahip coğrafyaların önem kazanması, sermaye ve yatırımların emeğin ucuz ve bol olduğu coğrafyalara kayması kaçınılmazdır. Aynı şekilde önemli ve stratejik bir ürünün ana hammaddesine sahip olan toprak parçalarının önemli hale gelmesi, buralara sahip olma arzusunun ülkeler arası çatışmaya zemin hazırlaması tarihte sayısız örneği olan bir gerçekliktir. Uzun süredir fosil yakıtlara büyük ölçüde bağımlı bir sanayinin varlığı da bu yakıtlara ev sahipliği yapan coğrafyaları önemli ve müreffeh kılmıştır. Ancak bu durum değişmeye başlamıştır. Hızla gelişen teknolojiye rota çizen bilgi çağında fosil yakıtlara olan ihtiyacın azalması doğal olarak bugünün önemli bir takım coğrafi mekânlarını yakında önemsiz hale getirecektir. Küresel enerjinin şu an için %80’inden fazlasını karşılayan fosil yakıtların bu payları dramatik şekilde düşmektedir. Bu düşüşün 2050 yılında %50’yi göreceği tahmin edilmektedir (DNV, 2022, s. 106).

Orta Doğu’da siyasal şiddetin nedenleri denince akla ilk olarak bu bölgenin zengin fosil yakıtlarına sahip olmasının neden olduğu çatışma ve mücadeleler gelmektedir. Emperyalist ülkelerin bu bölgenin petrolünü kontrol etme arzuları, çok büyük ve uzun süreli çatışmalara neden olan siyasi oyunlar oynanmasına neden olmuştur (Manaz, 2009, s. 74). 1900’lü yılların başında bölgede keşfedilen petrol yaklaşık bir buçuk asırdır bu toprakların kaderini belirlemiş, bölgede yaşayan kimileri için zenginlik ve refah, kimileri için ise kan ve gözyaşı getirmiştir. Küresel sorunların da insanlığı zorlamasıyla uzun süredir üzerinde çalışılan yenilenebilir ve temiz enerji kaynaklarının keşfi, bunların sanayi ve bireysel kullanıma uygun hale getirilmesi kaçınılmaz olarak fosil yakıtlara olan bağımlılığı azaltacak ve Orta Doğu’nun bundan kaynaklı stratejik önemi şimdiki gibi olmayacaktır. Ancak petrol keşfedilmeden çok önce bu bölgede yaşanan çekişme ve çatışmalar siyasal şiddete kaynaklık eden daha başka önemli etmenlerin olduğunu göstermektedir.

Devletlerin ve medeniyetlerin doğduğu yer olan Orta Doğu kültürel ve tarihi olarak, stratejik konumu ve önemli su yollarına sahip olması nedeniyle stratejik olarak, üç semavi dinin bu bölgede doğması ve önemli dini mekânlara sahip olması nedeniyle inanç temelli olarak birbirine tamamen zıt yönde farklı potansiyel barındıran bir bölgedir. Bu coğrafyanın onuncu yüzyılda olduğu gibi istikrarlı bir yönetimle yüksek yaşam standartlarına sahip, teknolojik ve bilimsel olarak ilerlemiş, dünyanın önde gelen gelişmiş bölgelerden birisi olması (Kuran, 2004, s. 71) mümkündür. Diğer taraftan bölgede, stratejik konum ve inanç temelli çeşitlilik nedeniyle istikrarsızlık ve çatışmaların sık sık görülmesi de mümkündür. Orta Doğu’da çatışmaların bitip huzurun hâkim olması uluslararası toplumun ve kuruluşların samimi, iş birliğine açık ve kararlı çabası olmadan mümkün görünmemektedir. Bu yaklaşımla çözülmeyi bekleyen acil sorunların başında Filistin Devleti’nin tanınması, Kudüs’ün tüm semavi dinlerce kabul görece ve korunacak bir statüye kavuşturulması, bölgenin doğal kaynaklarının bölge halkının refahı için kullanılması, inanç ve mezhepsel farklılıkların ayrıştırma değil zenginlik unsuru olarak görülmesi, bu amaçla gerekli diyalog ortamlarının teşvik edilip desteklenmesi, bölgede eğitim ve demokrasi kültürünün geliştirilmesi gerekmektedir.

Bu makalede adı sürekli savaşlarla, dünyanın en uzun süre devam eden çatışmalarıyla, bölgesel istikrasızlıklarla anılan Orta Doğu'da siyasal şiddetin kaynakları incelenmiştir (Sorli, Gleditsch, & Strand, 2005, s. 141). Bu çalışmada, Orta Doğu'da yaşanan siyasal çatışmaların sivil üzerindeki etkilerine dikkat çekilerek, söz konusu çatışmaların temel nedenlerinin analiz edilmesi amaçlanmaktadır. Ayrıca, bölgeye yönelik dış müdahalelerin farklı söylemlerle nasıl gerekçelendirildiğine ilişkin yaklaşımlar değerlendirilmiştir. Bunu sağlamak için tarihsel süreç içerisinde bölgedeki gelişmeler ele alınmıştır. Yaşanan olaylar derlemeci ve yorumlamacı yöntemler kullanılarak değerlendirilmiş, ele alınan sorun önce anlaşılmaya ve tanımlanmaya çalışılmış sonra da yorumlanmıştır. Nitel araştırma yönteminin kullanıldığı bu çalışmada literatürdeki hâkim eğilim araştırılmış, uzak ve yakın tarihte yaşanmış olan önemli olaylar da konunun anlaşılmasında temel alınmıştır. Böylece bölgedeki siyasal şiddetin kaynakları iyi bilinmeden sağlıklı çözüm üretilmesinin mümkün olamayacağına dikkat çekilmiştir ve çeşitli çözüm önerileri getirilmiştir. Elde edilen bulgular ışığında ileri araştırma konuları için yeni fikirler oluşmasına katkı sunulmuş, literatür desteklenmeye çalışılmıştır.

Çalışmanın başında makale açısından kavram karmaşasının önlenmesi amacıyla siyasal şiddetin tanımı verilmiş, Orta Doğu denilince hangi bölgelerin kastedildiği tanımlanmıştır. Bölgenin coğrafi olarak genişliği ve çok fazla sayıda siyasal şiddet olayına tanıklık etmesi nedeniyle konu sınırlandırılmıştır. Bu amaçla bölgenin kısa tarihi ve önemi vurgulandıktan sonra siyasal şiddete kaynaklık eden politik, ekonomik ve inanç temelli unsurlar ele alınmıştır. Devam eden bölümde bölgede siyasal şiddeti tırmandıran belli başlı siyasi ve ekonomik olaylar irdelenmiştir. Sonrasında ise bölgenin geleceğine dair öngörülerde bulunulup çözüm önerileri getirilmiştir. Böylece Orta Doğu'da bugün yaşanan olayların, bunların sebep ve sonuçlarının daha iyi anlaşılması hedeflenmiş; bölgeyi nasıl bir geleceğin beklediği, barış ve huzur için neler yapılabileceği konusunda bir anlayış ortaya konmaya çalışılmıştır.

1. TEMEL KAVRAMLAR

İnsanın doğasında var olan ve içinde bulunduğu toplumsal koşullara karşı geliştirdiği şiddeti ve büyük ölçekli şiddet unsurlarını içeren savaşları dünyanın her yerinde görmek mümkündür. Çünkü şiddet zamansal ve mekânsal olarak sınırlandırılmaz (Yıldırım U. T., Siyasal Şiddetin Anlam Karmaşasının Temelleri Üzerine, 2022, s. 484). Bundan dolayı şiddet kavramı yerine Orta Doğu özelinde ve bu bölgeye özgü sebep ve sonuçları olan siyasal şiddet kavramı bu çalışmaya konu edilmiştir. Bölgedeki gelişmeler ve olaylar bu kavramsal çerçevede ele alınarak sorun sınırları ve unsurlarıyla daha belirgin şekilde ortaya konmaya çalışılmıştır.

Çalışmanın bu aşamasında literatürde çok farklı tanımlarına rastlanılan siyasal şiddetin kavramsal çerçevesinin ne olduğu ile Orta Doğu bölgesinin nereleri kapsadığını belirlemek faydalı olacaktır.

1.1. Siyasal Şiddet

Siyasal şiddet kullanıldığı bağlama, disipline ve kişilere göre farklı anlamlar ifade eder. Bunun temelinde yatan sebep ise bu kavrama olan bakış açılarının farklı olmasıdır. Kimilerince siyasal şiddetin meşru görülüp onaylanması kimilerince ise olumsuz karşılanması bu bakış açılarındaki farktan kaynaklanmaktadır (Yıldırım U. T., Siyasal Şiddetin Anlam Karmaşasının Temelleri Üzerine, 2022, s. 479).

Siyasal şiddet kavramını iyi anlayabilmek için öncelikli olarak şiddet kavramının ne olduğuna bakmak gerekir. Şiddet kelimesi Türkçeye Arapçadan geçmiştir ve sertlik, peklik, sıkılık gibi anlamları vardır (Dursun Y. , 2011, s. 3). Bir topluma, bir gruba veya ayrı ayrı bireylere yönelik olarak uygulanabilen, korkutmak ya da istemedikleri bir eylemde bulunmaya zorlamak gibi hedefleri olan, gerçekleşen ya da gerçekleşme ihtimaline karşı tarafın inandırıldığı eylem veya eylem olasılıklarıdır. Gerçekleşen şiddetin doğrudan etkilediği bireylerin yanında başka bireyler de aynı eylemlere maruz kalabileceklerine inanmışlarsa, diğerlerinin başına gelenden etkilenmişlerse şiddetin hedef kitlesine bu bireyler de girmiş ve şiddet toplumsal bir boyut kazanmış olur.

Siyasal şiddet kavramı ise amaç, hedef, uygulanış tarzı ve neticeleri açısından siyasi nitelik içeren, uygulandığı yerde psikolojik ve fiziki hasar meydana getiren eylemler olarak tanımlanabilir. (Nieburg, 1969, s. 32-34). Bir başka tanıma göre siyasal şiddet, siyasal sisteme ve rejime, rejimin önde gelen aktörlerine, değiştirilmesi ya da tamamen kaldırılması istenen politikalara yönelik bireysel veya toplu saldırılardır (Skocpol, 2004, s. 36).

Yukarıdaki tanımlamalar daha çok siyasal şiddetin sistem karşıtlığı yönüne vurgu yapmaktadır. Bu yaklaşıma göre siyasal şiddet, siyasal sistemden memnun olmayanların sebep olduğu, sistemi kısmen ya da tamamen değiştirmek amacıyla gerçekleşen bir şiddet türüdür. Bu tarz siyasal şiddet bireysel olabildiği gibi örgütlü ve grup şeklinde de olabilir. Mevcut düzen ve siyasal sistem açısından bu tarz siyasal şiddet meşru kabul edilmemektedir. Oysa siyasal şiddeti bazı durumlarda meşru kabul eden yaklaşımlar da vardır. Örneğin Marxçı yaklaşımda şiddet hem kapitalist sistemin tahakkümünde hem de sosyalizme geçişte devrimci bir değişimi gerçekleştirmek için kullanılabilecek bir araçtır (Cafrande, 2009) ve siyasal şiddetin bu açıdan bakıldığında meşruluk kazanması söz konusu olabilir.

Siyasal sistem ve siyasal iktidardan kaynaklanan siyasal şiddet türünden de bahsedilmektedir. Bu tür siyasal şiddet, siyasal otoritenin koyduğu kurallara uymayı sağlamak, uymayanları cezalandırarak uymaya zorlamak, bu yolla toplumsal ve yasal düzeni korumak için uygulanan bir şiddettir. Max Weber şiddeti devlet ve iktidarla özdeşleştirir, devletlerin şiddeti hem içerideki hem de dışarıdaki amaçlarını gerçekleştirmek için meşru bir araç olarak gördüğünü belirtir. Başka bir deyişle meşru kabul edilen şiddetin yalnızca devlet tekelindeki bir olguyu tasvir ettiğini belirtir (Weber, 2006, s. 27,28). Siyasal şiddete meşruluk kazandıran unsurlar ise şiddetin yasal olması, yasaların koyduğu sınırları aşmaması ve keyfiliğe kaçmamasıdır. Böyle olursa meşru kabul edilir ve toplumsal rızaya sahip olur. Bu unsurların varlığına rağmen siyasal şiddeti meşru kabul etmeyenler de vardır ve toplumun tüm üyelerinin buna rızasının olmadığını söylerler (Şen, 2018, s. 24,25).

1.2. Orta Doğu

Orta Doğu terimini literatürde ilk kez 1902 yılında Amerikalı deniz tarihçisi Alfred Thayer Mahan'ın kullandığını söyleyenler olmakla birlikte bu terim ilk kez diplomat ve asker kimliği ile tanınan İngiliz General Thomas Edward Gordon'un 1989 tarihli makalesinde geçmektedir. Orta Doğu terimi daha sonra The Times of London'ın Tahran muhabiri Valentine Chirol tarafından yaygın olarak kullanıma sokulmuştur. 20. Yüzyılın başlarında ise Orta Doğu terimi coğrafi bir kavrama dönüşmüştür. Kendini merkeze konumlandıran Batı, coğrafi yakınlığına göre doğuyu yakın doğu, orta doğu ve uzak doğu diye tanımlamıştır (Yönlü, 2024, s. 196).

Orta Doğu coğrafi olarak Asya, Avrupa ve Afrika kıtalarının bağlandığı merkezi bir konumdadır ve bundan dolayı karayolu ulaşım ağlarının önemli bir kesişme noktasıdır. Ayrıca Karadeniz, Akdeniz ve Hint Okyanusu'nun ortasında olduğu için su yolları açısından çok önemli olan Nil, Fırat, Dicle nehirleri ile Süveyş Kanalı, Hürmüz Boğazı gibi stratejik noktaları bünyesinde barındırır. Çok eski medeniyetlere ev sahipliği yaptığı, önemli medeniyetlerin doğduğu bu topraklar aynı zamanda eski dünyanın merkezi sayılır. Bundan dolayıdır ki Orta Doğu tarih boyunca önemini korumuş ve birçok politik ve askeri mücadelenin ana unsuru olmuştur (Yılmaz, 2016, s. 101).

Orta Doğu'nun tam olarak nereleri kapsadığı ve sınırlarının nasıl tanımlanması gerektiği konusu ilginç şekilde bölge dışı devletlerin ihtiyaç ve çıkarları doğrultusunda gündeme gelmiştir. 1900'lü yıllarda o dönemin en büyük sömürge ülkesi olan İngiltere'nin ekonomik ve askeri çıkarlarının gereği olarak bir tanım yapılmıştır. Zira 1763'te Hindistan'a yerleşen İngiltere, bu bölgeye ulaşmak için geçilen stratejik noktalara yerleşmek ve bir güvenlik zinciri oluşturmak istemiştir (Sakin & Deveci, 2011, s. 285).

Batılı ülkelerce yapılan ve sonra bölge ülkelerince de kullanılan tanımlamaya göre Orta Doğu'nun sınırları şu şekilde kabul görmüştür. Siyasi sınırları açısından kuzeyde Türkiye, doğuda İran, güneyde Arabistan yarımadası ve Sudan, batıda Mısır'ı içine alan bölgedir. Bu sınırlar dikkate alındığında Orta Doğu coğrafyasına dâhil olan ülkeler Mısır, Birleşik Arap Emirlikleri, Irak Arap Cumhuriyeti, Suudi Arabistan Krallığı, Lübnan Cumhuriyeti, Ürdün Krallığı, İsrail Cumhuriyeti, Yemen Cumhuriyeti,

Maskat-Umman Emirliği, Kuveyt Emirliği, Sudan Cumhuriyeti, Türkiye Cumhuriyeti, Kıbrıs Rum Cumhuriyeti ve Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti olarak sayılabilir (Memiş, 2002, s. 8).

2. BÖLGENİN KISA TARİHİ VE ÖNEMİ

Orta Doğu, dünyanın yakın tarihinde yeryüzünde en çok çatışma ve savaşların olduğu, ekonomik ve siyasi olarak en istikrarsız bölgelerin başında gelmektedir. Bu coğrafyanın makûs talihî aslında yakın tarihle de sınırlı değildir. Bir dönem Mısır-Hitit mücadelesine sahne olan bu bölge daha sonra Perslilerin akınına uğramış, Makedonyalı İskender'in seferlerine maruz kalmış, bir dönem Roma'nın egemenliğine girmiş, Bizans ile Sasani çekişmesi bu topraklarda yaşanmıştır. İslam Dininin doğuşu ve bölgeye yayılmasıyla devamında Osmanlı'nın bölgede hâkimiyet kurması istikrarlı bir süreç başlatmış olsa da sonrasında buraya düzenlenen Haçlı seferleri ile bölge yeni ve inanç temelli savaşlara sahne olmuştur. (Yıldırım D. , 2016, s. 131). Tarih boyunca bölgede hakimiyet mücadelesine giren küresel güçlerin motivasyon kaynakları her zaman aynı olmamış, bu farklılık bölgeye müdahale yöntemi ve sonuçlarında da kendini göstermiştir. İslam Dininin hamiliğini üstlenen ve 16. yüzyılın başında hilafet görevini üstlenen Osmanlı İmparatorluğu'nun bölgeye ilgisi bu motivasyonla gerçekleşmiş, çatışma ve savaştan ziyade bölgenin kalkınması, gelişmesi ve barışın tesisi gibi olumlu sonuçlar doğurmuştur. Birinci Dünya Savaşı sonrasında Osmanlı'nın bölgeden çekilmesi ile bazı Avrupa devletlerinin ve özellikle İngiltere'nin sonrasında ise ABD'nin bölgeye hâkimiyeti, buradaki doğal kaynakları sömürme süreci, bölgede uygulanan gizli ve kirli politikalar, siyasi çekişmeler, darbelerle yönetimlerin değiştirilmesi, mezhep ve inanç temelli çatışmalar artarak devam etmiştir. Bölgedeki istikrarsızlık ulusal ve uluslararası terör örgütleri için de uygun zemin oluşturmuş, bu örgütler zamanla bölgeyi kendi çıkarları doğrultusunda dizayn etmek isteyen emperyalist güçlerin maşası haline gelmiştir.

Orta Doğu'da yaşanan bazı ihtilaller ve iktidar değişiklikleri bölgeye egemen batılı güçlerin çıkar ve beklentileri doğrultusunda gerçekleşmiş, bu yolla kendilerine bağlı, kendi çıkarlarına uyumlu bir yönetim tarzına sahip aşiret, kabile gibi ulus altı toplulukların, etnik veya dinsel azınlıkların ya da kişilerin otoriter yönetimlerine imkân tanınmıştır. Örneğin İran petrolüyle ilgili yabancılarla daha önce yapılmış anlaşmaları protesto eden ve petrolü millileştiren Başbakan Musaddak, CIA'nın organize ettiği "Ajax Operasyonu"yla 13 Ağustos 1953'te devrilmiştir. Bazan da bölgede gerçekleşen ihtilaller ve kurulan otoriter rejimler Batı karşıtlığı maskesiyle kendilerini meşrulaştırmış, baskıcı yönetimlerini perdelemişlerdir. Mısır, Suriye ve Irak'ta kurulan totaliter bürokratik rejimler ile İran'da kurulan Şahlık rejimi buna örnek olarak verilebilir (Öztürkçü, 2017, s. 379,390). Bu durumun belki de en önemli istisnası 2010 yılında başlayan Arap Baharı olmuştur. İlk olarak Tunus'ta bir seyyar satıcının kendini yakmasıyla kıvılcım alan, rüşvete ve artan ekonomik krize tepki olarak hükümet karşıtı gösterilerle başlayan protestolar kısa sürede Libya, Mısır, Yemen, Suriye, Cezayir, Ürdün ve Bahreyn'e kadar yayılmış, ayaklanma ve silahlı isyanlara dönüşmüştür. Buralar kadar olmasa da Suudi Arabistan, Moritanya, Umman, Irak, Lübnan ve Fas'ta da küçük çaplı protestolar yaşanmıştır. Mısır, Libya, Yemen ve Tunus'ta yıllardır yönetimde olan otoriter liderler devrilmiştir. Ancak mevcut otoriter düzenleri değiştirme umuduyla başlayan Arap Baharı, diğer ülkelerin batılı devletlerin de desteği ile aldığı tedbirler neticesinde arzu ettiği sonuçlara ulaşmadan sönmüştür.

Orta Doğu'nun tarihini şekillendiren gelişmeler ve olaylar, dinler tarihindeki gelişmeler yanında bölgenin ekonomik potansiyeli ve stratejik önemi ile de doğrudan ilişkilidir. Bir dönemin uluslararası ticarete konu önemli malları olan ipek, şeker, narenciye, barut, kâğıt gibi Uzakdoğu mallarının batıya denizyoluyla taşınması sürecinde 19. yüzyılda Süveyş Kanalı'nın açılması, bölgeyi dünya ticaretinin güvenliği açısından değerli kılmış, ticari malların daha kısa güzergâhla ve ekonomik transferini mümkün kıldığı için Orta Doğu'nun ticari önemini daha da artırmıştır. İstanbul Boğazı, Çanakkale Boğazı, Kızıldeniz, Hürmüz Boğazı, Basra Körfezi Orta Doğu'da yer alan diğer önemli su yolları ve geçişler olup dünyayı kuzeyden güneye, doğudan batıya birbirine bağlayan, okyanuslar ve denizler arası geçiş sağlayan önemli ve stratejik noktalardır. Buraların güvenliğinin tehlikeye girmesi demek dünya ticaretinin tehlikeye düşmesi ve batının sürekli gelişip refahını artırması için sanayisinin ihtiyaç duyduğu hammaddenin naklinin tehlikeye düşmesi demektir. Orta Doğu'nun özellikle su yolları açısından taşıdığı öneme işaret etmek için buraya "Yedi Deniz Ülkesi" de denmiştir (Goldschmidt & Davidson, 2008, s. 209).

Orta Doğu'yu stratejik olarak önemli ve değerli kılan jeo-politik konumu yanında, dünya petrol rezervlerinin önemli bir kısmına sahip olması da bölge üzerinde hâkimiyet savaşlarını körüklemiştir. 1900'lü yılların başından bugüne gelinceye kadar petrol hala dünyanın en çok ihtiyaç duyduğu ve bağımlı olduğu enerji kaynağı ve birçok ürünün hammaddesidir. Bölgenin ticari öneminin ve doğal kaynaklarının farkında olan İngiltere, özellikle Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Osmanlı'nın bölgedeki hâkimiyetinin azalmasını fırsat bilerek buraya özel politikalar geliştirmiş, daha sonra ABD de bölgede aktif politika üretmeye ve fiili varlık göstermeye başlamıştır.

Orta Doğu'nun tarihini şekillendiren önemli olaylara ve gelişmelere neden olan diğer bir konu ise buranın doğuşuna ve gelişmesine ev sahipliği yaptığı semavi dinlerdir. Bölgede inanç temelli yaşanan olaylar ve gerilimler sadece Musevilik, Hristiyanlık ve Müslümanlıkla da sınırlı kalmamış, bu dinlerin içinde sonradan yaşanan mezhepsel ayrışmalar da başlı başına önemli olaylara ve gerilimlere zemin hazırlamıştır. Özellikle Müslümanlar arasında yaşanan Sünni-Şii gerilimi uzun süre ana çatışma ve gerilim konusu olmuş, çıkarlarını korumak isteyen emperyalist güçler bölgeyi şekillendirmek için sıkça bu konuyu araç olarak kullanmışlardır.

Orta Doğu coğrafyasında en eski semavi din Museviliğidir. Bu dine mensup Yahudiler bu coğrafyada uzun süre yaşamış ve halen de yaşamaya devam etmektedirler. Çok güçlü inanışları, sıkı bağlı oldukları Ağlama Duvarı gibi çeşitli ritüelleri, bölgedeki farklı ülkelerin topraklarını içine alan "vadedilmiş topraklara" ulaşmak için ısrarla sürdürdükleri yayılmacı ve işgalci politikaları, Hz. Süleyman'ın mabedini yapma ve Müslümanlar için çok kutsal olan Beytül Makdis (Mescid-i Haram)'i yıkma planı (Gürkan, 2023, s. 18) ile Yahudiler Orta Doğu barışının önündeki en önemli engellerden biri olarak durmaktadır.

Orta Doğu coğrafyası ve özellikle Kudüs, Hristiyanlığın da doğduğu topraklardır. Hz. İsa ilk tebliğini burada yapmış, havarilerini burada toplamıştır. Hristiyanlığın doğuşu ve yayılışı ile birlikte Roma birkaç yüzyıllık bir karşı koyma, baskılama ve nihayet görmezden gelme sonrasında pagan inanışlardan vazgeçip bu dini resmi din olarak kabul etmiştir. Daha sonra İslamiyet'in aynı coğrafyada doğuşu ve buraların yeni bir inanç adına fethedilmesi ile farklı bir dönem başlamış, bu durumu kabullenmek istemeyen ve Kudüs'ü geri almak isteyen Batı Roma'nın dini kalesi Vatikan, tüm Hristiyan dünyasına çağrı yaparak Haçlı Seferlerini başlatmıştır. Haçlı Seferlerinden beş asır sonra meydana gelen Fransız İhtilalinin yaydığı milliyetçi akımlar Birinci Dünya Savaşı'nın sebep olduğu koşullar ile birleşince, özellikle batılı emperyalist güçlerin özel gayretleri ile bölgede bölünmeler ve parçalanmalar baş göstermiş, bölgenin huzuru ve barışı günümüze kadar düzelmeyecek şekilde bozulmuştur. Özellikle İngilizlerin desteği ile Filistin topraklarında İsrail Devleti kurulması da bölgenin istikrarını derinden sarmıştır.

3. BÖLGEDE SİYASAL ŞİDDETE KAYNAKLIK EDEN UNSURLAR

Siyasal şiddetin kaynaklarını doğru anlayabilmek için şiddetin kimlere ve nasıl uygulandığına bakmak gerekir. Jean Jacques Rousseau'ya göre şiddet eşitsizlikten kaynaklanır. Hannah Arendt'e göre ise şiddet devlet gücünün zayıfladığı yerde ortaya çıkar. Bunların yanında dogmatizm, savaşlar, farklı ve karşıt fikirlere tahammül etmeme, demokrasiden yoksunluk ya da demokrasinin yozlaşması, güven bunalımı, toplumsal ve ekonomik sıkıntılar şiddete kaynaklık eden diğer unsurlar olarak teoride tartışılmaktadır (Şen, Şiddet, Siyasal Şiddet ve Terörizm, 2018, s. 28,29). Yine birçok araştırma bulgusuna göre sosyal adaletsizlik, politik sisteme eşit katılımın engellenmesi, milliyetçi akımlar, din temelli çekimler siyasal şiddetin temel kaynaklarıdır.

Orta Doğu'da siyasal şiddete kaynaklık eden unsurların bazılarının bölge içinden kaynaklandığını söylemek mümkündür. Bölgenin dini ve mezhepsel çeşitliliği, siyasi bölünmüşlüğü, bölge ülkelerinin bazılarında görülen yönetim sorunları, temsil ve demokrasi eksikliği, rüşvet ve kötü yönetim, ekonomik sorunlar ve gelir dağılımındaki adaletsizlikler, bölgedeki devletlerin birbirleriyle olan çatışma ve savaşları bölge içinden kaynaklanan ve siyasal şiddete kaynaklık eden unsurlar olarak öne çıkmaktadır. Bölge dışından kaynaklanan ve siyasal şiddete kaynaklık eden unsurlar olarak ise bölge dışı ülkelerin bu bölgedeki doğal kaynaklara sahip olma çabaları, stratejik önemi olan su yollarını kontrol etme

amaçları, bunun için mezhep temelli çekişmeleri kullanmaları, özellikle ABD'nin İsrail Devletini koşulsuz destekleyerek bölgede devlet kaynaklı siyasal şiddeti beslemesi sayılabilir.

Orta Doğu ile ilgili yapılmış akademik çalışmaların çoğunda Arap-İsrail savaşlarının öne çıkması tesadüf değildir. İsrail Devletinin kurulduğu 1948 yılından günümüze kadar artarak devam eden çatışmalar ve savaşlar bölgede barış sağlanmasının önündeki en büyük engel olarak durmaktadır. Bu çatışmaların özellikle son yıllarda ulaştığı boyut uluslararası çatışmaya yol açma riski de taşımaktadır. Bu çalışma kapsamında bölgede siyasal şiddete kaynaklık eden unsurlar politik, ekonomik ve inanç temelli unsurlar olarak ele alınmıştır.

3.1. Politik Unsurlar

Orta Doğu toplumları millet-ülke-dil bütünlüğü açısından Avrupa toplumları ile farklılık göstermektedir. Birkaç istisna dışında Avrupa devletlerinin adı aynı zamanda milletin ve dilinin de adıdır. İngiltere örneğin İngilizlerin vatanıdır ve dilleri İngilizcedir. Fransa, Almanya, İspanya ve İtalya'da olduğu gibi bu örnekleri çoğaltmak mümkündür. Oysa Orta Doğu devletlerinde üç istisna dışında bu duruma rastlanmaz. Türkçe konuşan Türklerin vatanı Türkiye, Arapça konuşan Arapların vatanı Arabistan ve Farsça konuşan Perslerin yaşadığı yer İran'dır (Lewis, 1998, s. 45-46).

Avrupa ülkeleri açısından politik kimliği ve sadakati belirlemede ülke, millet ve dil esas unsurlar iken Orta Doğu'da kimlik dinle belirlenmiştir ve devlete sadakat esastır. Avrupa'da devletlerarası ilişkilerde ulusal kimlikler ön plandayken Orta Doğu'da Müslüman ve Hristiyan kimliği üzerinden ilişkiler tanımlanmıştır (Lewis, 1998, s. 20). Orta Doğu'nun bu yapısı aslında bütünlük içinde çok parçalı bir yapıyı barındırır. Müslüman ortak kimliği ve ümmetçilik bir taraftan birliği ve bütünlüğü çağrıştırırken diğer taraftan mezhepsel çeşitlilik gibi unsurlar üzerinden çok parçalı ayrışmalar ortaya çıkmıştır. Ülke-millet-dil unsurlarının birleştiriciliğinden yoksun bölge devletlerinden bazıları İran kaynaklı Şiiiliğin güdümüne girerken bazıları da Suudi Arabistan kaynaklı Vahhabilik etkisinde kalmış, bölge ülkelerinde iktidar mücadeleleri ve çatışmalara bu tarz ayrışma ve mezhepçilik yön vermiştir.

Şiddete kaynaklık eden diğer bir politik unsur bölge ülkelerinin sınırları ile ilgilidir. Birinci Dünya Savaşı ile Osmanlı İmparatorluğun çöküşü ve bölgeden çekilmesi ile buraya hâkim olan sömürgeci ülkeler, buradaki sınırlarını kendi çıkarlarına uygun şekilde belirlemişlerdir. (Sakin & Deveci, 2011, s. 286). Sınırları belirlerken amaçladıkları şey bölgeden ve Uzak Doğudan batıya transfer edecekleri doğal kaynakların geçiş güzergâhları olan su yollarını, körfez ve kanalları kendileri açısından güvenilir kılmaktır. İngiltere'nin Filistin topraklarında bir Yahudi Devleti kurulması hayalini (Siyonizm'i) desteklemesinin temelinde, bölgede kendi politikaları ile uyumlu bir devletin kurulması amacı yatar.

Birinci Dünya Savaşı sonrasında özellikle İngiltere ve Fransa'nın Orta Doğu'da Arap Milliyetçiliğini kışkırtmaları Osmanlı İmparatorluğu ile bölgenin bağı tamamen koparmak içindir ve bu politika başarılı olmuş, sonrasında ise İngiltere ve Fransa bölgeyi şekillendirmişlerdir. Bölgeyi istikrarsızlaştıran bir diğer politik unsur olarak karşımıza çıkan bu gelişmeye İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra soğuk savaş döneminde yaşanan gelişmeler eklenmiş, ABD ve SSCB'nin egemen olduğu iki kutuplu bir dünya doğmuştur. Askeri, siyasi ve ekonomik boyutları olan bu iki kutbun bir tarafında NATO diğer tarafında ise Varşova Paktı vardır. Bu iki egemen güç birçok alanda olduğu gibi Orta Doğu coğrafyasında da egemenlik mücadelesine girişmiş, yenedünya düzeni ile birlikte bölgede artan istikrarsızlık, ekonomik krizler beraberinde askeri darbeler getirmiştir. Örneğin Suriye'de yaşanan ve Baas Partisinin iktidara gelmesiyle sonuçlanan darbeler bu çekişmenin sonucudur.

ABD ve İngiltere'nin bölgede siyasi istikrarsızlıkları fırsata çevirdiği, özellikle kendi politika ve çıkarlarıyla çelişen iktidarların ve yönetim tarzlarının değişmesi için askeri darbe girişimlerine zemin hazırladığı, çoğu zaman pasif ama gerektiğinde de aktif rol alarak darbe girişimlerinin gerçekleşmesini kolaylaştırdığı tarihsel bir gerçekliktir. Orta Doğu'ya Şiiiliği yaymaya çalışan İran, bu ideolojiyi tehdit olarak görüp bu akıma karşı bölge dışı aktörlerle ittifaklar kurarak direnmeye çalışan ama bu arada kendi ideolojisi olan Vahhabiliği yaymaya çalışan Suudi Arabistan ile birlikte işgalci bir politikayla bölgeye yerleşip Siyonist politikalar izleyen İsrail, bölgede şiddete kaynaklık eden bölge içi politik unsurlar olarak karşımıza çıkmaktadır.

Birinci ve İkinci Dünya Savaşlarında İngilizlerin ve Rusların işgaline uğrayan, Irak ile yaklaşık dokuz yıl süren savaş sonunda yıpranan, darbelerle boğuşan İran, 1979 İslam Devrimi ile öncesinde ABD'nin bölgedeki en büyük müttefiki iken en büyük düşmanı haline gelmiştir. ABD'nin Orta Doğu politikasının önündeki en büyük engellerden biri olarak görülen İran, terörü destekleyen ülke olarak suçlanmaya başlamıştır. Bölgede Şii nüfusun çok olmasını ve birçok bölge ülkesinin demografik yapısının bir parçası olmasını fırsat bilen İran, kendisine yönelik ittifak oluşumlarına karşı dinsel aidiyet araçlarını kullanmış, bölge ülkelerinde kendisine yakın Şii grupların iktidarı ele geçirmesine destek vermiş, iktidara gelemeyen grupları da siyasi ve askeri desteklerle marjinalleştirmiş, özellikle batılı ülkelerin tanımlamasıyla terörize etmiştir. Yemen'de Husiler, Suriye'de Esad Rejimini destekleyen Şii milisler, Lübnan'da Hizbullah ve Irak'ta Haşdi Şabi Örgütü İran destekli gruplara örnek olarak verilebilir.

İran'ın Şiilik kartını kullanarak bölgede hem egemenliğini hem ideolojisini yaymasını kendisi için büyük bir tehdit olarak gören Suudi Arabistan, rejim güvenliğini korumayı en temel ve öncelikli politika olarak belirlemiştir. Bununla birlikte ülkenin dış politikasının birbiri içine geçmiş üç temel bileşeni vardır. Birinci bileşen, petrole dayalı ekonomisi ve büyük rezervleri ile dünya enerji sektörünün büyük aktörlerinden biri ve ABD'nin bölgedeki en büyük müttefiki olmaktır. İkinci bileşen, Orta Doğu bölgesinde mevcut çıkarlarını ve rejimini korumak amacıyla statükoyu korumak, Şii karşıtı politikalar geliştirmektir. Üçüncü bileşen ise Arap yarımadasında hâkim bir güç olmaktır. Bu çerçevede Yemen'de yaşanan iç savaş İran ile Suudi Arabistan'ın bölge politikalarının çatışmasından kaynaklanmaktadır.

Yemen, Suudi Arabistan tarafından kendi arka bahçesini olarak görülürken nüfusunun yaklaşık %35'ini oluşturan Şiilerin yönetimi ele geçirmesi, nüfusunun %15'i Şii olan Suudi Arabistan'ın iç güvenliğini ve mevcut rejimini tehlikeye sokabilecek bir faktör olarak görülmektedir. Yemen ayrıca Kızıldeniz'in Hint Okyanusu'na açılan kapısı olan Babülmendep (Bab al-Mandab) Boğazına sahip olup buranın Şiilerin eline geçmesi Suudi Arabistan ile birlikte körfezdeki petrol üreticisi ülkeler ve batılı ülkeler açısından sorun olarak görülmektedir (Yıldırım D. , 2016, s. 134). Nitekim 7 Ekim 2023 tarihinde patlak veren İsrail-Hamas Savaşından dolayı ve Hamas'a [Harakat al-Muqawama al-İslamiya (İslami Direniş Hareketi)] destek olmak amacıyla Babülmendep Boğazında İsrail ile ticaret yapan gemiler ile savaşta İsrail'e doğrudan destek veren Amerikan ve İngiliz gemilerinin Husiler tarafından hedef alınması buranın stratejik önemini gözler önüne sermiştir.

Kurulduğu günden beri bir taraftan “vadedilmiş toprakları” ele geçirmek için yayılcı bir politika izleyen bir taraftan da bölgede güvenliğini garanti etmek isteyen İsrail, izlediği politikalar ve kullandığı politik araçlarla birçok gerilim ve çatışmaya, çok sayıda sivilin, kadın ve çocuğun ölümüne neden olmuştur. İsrail'in Orta Doğu'da uyguladığı devlet teröründe en büyük destekçisinin ABD ve İngiltere olduğunu bilmelerinde rağmen bölgedeki bazı Arap ülkelerin ABD ve İngiltere ile askeri ve ticari ilişki kurmalarında asıl amaç mevcut rejimlerini içeriden ve dışarıdan gelebilecek tehditlere karşı korumaktır. “Vadedilmiş Topraklar” ideali üzerine Siyonizmi kuran ve yıllardır bu doğrultuda politika belirleyen İsrail'in nihai hedefinde bölgedeki tüm Arap ülkeleri ve onların ülke topraklarının büyük bir kısmı olduğunu bilmelerine rağmen, kendi iktidarları ve rejimleri uğruna bu tehdide karşı duyarsız kalan bölgedeki bazı ülke yönetimlerinin mevcut durumu çok acıdır.

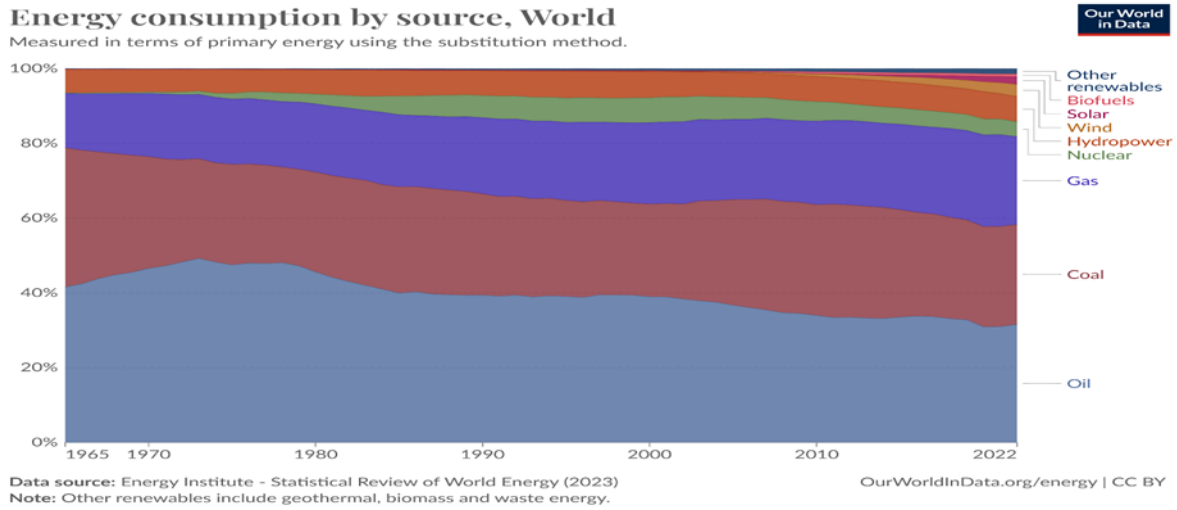
Son olarak buradaki doğal kaynakların üretim ve ticaretinde söz sahibi olmak ve en büyük ticari geliri elde etmek isteyen, aynı zamanda uluslararası ticaret için stratejik öneme sahip su yollarını kendi kontrollerinde tutmak isteyen bölge dışı aktörlerin bu amaçla kullandıkları politik araçların da şiddete kaynaklık ettiğini belirtmek gerekir. Bölgedeki etnik ve mezhepsel anlaşmazlıkları ve çatışmaları tahrik etmek, bölge devletleri ile siyasi ve askeri ittifaklar kurmak, silah satışı yaparak silahlanmalarını hızlandırmak, DAESH gibi terör gruplarının bölgede palazlanmasına müsaade ederek yerel siyasi istikrarsızlıklar oluşturmak ve bu grupları desteklemek, sonra da terör gruplarıyla mücadele bahanesiyle bölgede askeri güç bulundurmak bölge dışı aktörlerin kullandıkları politik araçlar arasında sayılabilir.

3.2. Ekonomik Unsurlar

İbn-i Haldun'un kimilerince kabul gören ancak kimilerince de eleştirilen ve doğru bulunmayan ünlü “Coğrafya kaderdir” sözü, Orta Doğu açısından doğruluk payı yüksek bir tespittir. Orta Doğu'yu

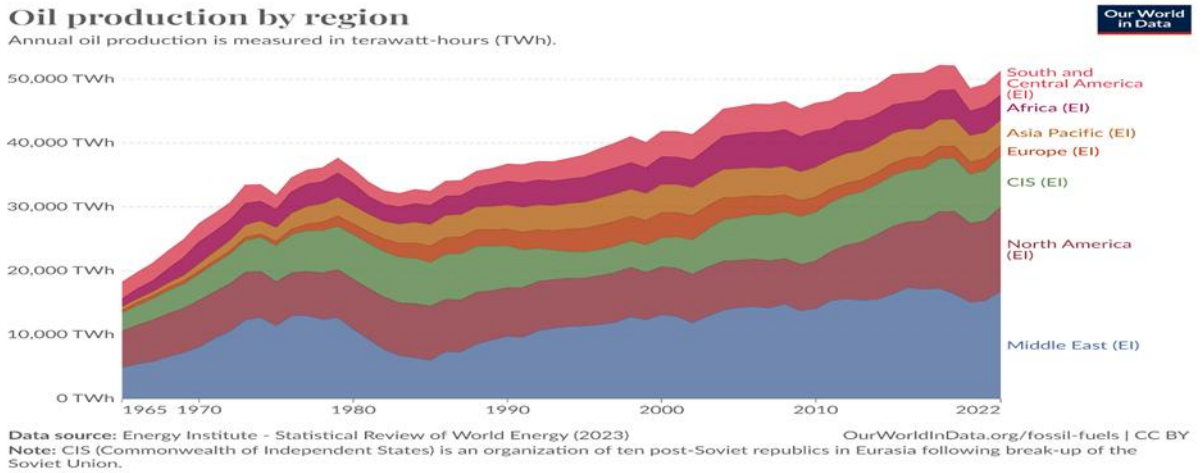
coğrafi olarak önemli kılan asli unsurların başında 1900’lü yılların başında keşfedilen petrol gelmektedir (Yılmaz, 2016, s. 101).

Batılı sömürgeci ülkeler petrolü Orta Doğu halklarının canından daha değerli görmüş, bölge petrolüne sahip olabilmek için çatışma çıkarmaktan çekinmemişlerdir. İngiltere Başbakanı Winston Churchill’e atfedilen “Bir damla petrol, bir damla kandan daha değerlidir.” sözü bu gerçeği teyit etmektedir (Demircioğlu, 2023). Petrolün dünya enerji tüketimindeki önemini anlayabilmek için Enerji Enstitüsü’nce yayımlanan ve 1965-2022 yıllarını kapsayan kaynak temelli enerji tüketim verilerine bakmak yeterli olacaktır. 1965 yılından bu yana petrole alternatif onca enerji kaynağı geliştirilmeye çalışılmasına rağmen petrol hala dünyanın enerji ihtiyacını karşılayan en önemli kaynaktır.

Kaynak: Energy Institute, Statistical Review of World Energy, 2023

Aynı dönemi kapsayan ve petrolün üretildiği bölgeleri gösteren diyagrama bakıldığında ise tüm dönem boyunca Orta Doğu’nun diğer bölgelerden daha yüksek oranda petrol ürettiğini görmek mümkündür.

Kaynak: Energy Institute, Statistical Review of World Energy, 2023

Petrolün dünya enerji ihtiyacı açısından önemi, onun sadece çıkarıldığı yerleri değil aynı zamanda taşındığı güzergâhı da stratejik olarak önemli hale getirmiştir. Dünya petrol ve doğalgaz rezervlerinin önemli bir kısmına sahip olmanın yanında ham petrolün batıya taşınma güzergâhında sahip olduğu önemli su yollarıyla da Orta Doğu stratejik öneme sahiptir ve bu durum bölgede siyasal şiddete

kaynaklık eden ekonomik faktörlerin temel kaynağıdır. Dünya denizlerinin sahip olduğu geçiş noktalarından yedi tanesi kritik öneme sahiptir. Buralarda yaşanacak tıkanma ve krizler özellikle petrol ticaretinde aksatacak, dünyada enerji krizine yol açacaktır. Bundan dolayı bu dar geçitlerin kapatılması riski, dünyayı tedirgin etmektedir.

Bu yedi geçiş noktasından özellikle üç tanesi çok daha hayatidir ve buralar Orta Doğu'nun önemini artırmakta, aynı zamanda bölgede siyasal şiddete yol açan mücadele ve çekişmelere davetiye çıkarmaktadır. Bunlardan birisi, dünya petrol ve doğalgaz rezervlerinin yarısından fazlasına sahip Basra Körfezi'nin tek çıkışı olan Hürmüz Boğazı'dır. Günde yaklaşık 20 milyon varil petrol bu dar boğazdan geçmektedir. Orta Doğu dünya petrol trafiğinin merkezi olması nedeniyle önemliyen, Hürmüz Boğazı da Körfez petrolünün %90'ının geçişine ev sahipliği yaptığı için çok önemlidir. Buradan geçen petrol Batı Avrupa ve Çin'e giden petrolün yarısını, Japonya ve Asya Pasifik'e giden petrolün ise dörtte üçünü karşılamaktadır. Hürmüz Boğazı'na alternatif olabilecek tek yer olan 2000 km uzunluğundaki Trans-Arap boru hattı bu boğazdan geçen petrolün ancak yedide birini sevk kapasitesine sahiptir, yani alternatif olması mümkün değildir (Yılmaz, 2016, s. 111). Bu nedenle Hürmüz Boğazı bölgede meydana gelen 1991 Körfez Savaşı'na, İran-Irak Savaşı'na ve birçok siyasal şiddet olayına kaynaklık etmiştir.

Bir diğeri Süveyş Kanalıdır, Akdeniz ile Kızıldeniz'i birbirine ve Hint Okyanusu'na bağlar. Bu kanal sayesinde Afrika'nın etrafını dolaşmadan Asya'dan Avrupa'ya deniz yolu taşımacılığı yapılır. Üçüncüsü ise Babülmendep Boğazıdır. Yemen ile Cibuti arasında yer alan ve Kızıldeniz'i Hint Okyanusu'na bağlayan bu boğaz oldukça dar olduğu için geçiş yapan gemilere karadan çok rahat müdahale imkânı verir. Bu da Boğaz'a hâkim olanın geçişleri çok kolay kontrol edebileceği, istediğinde engelleyebileceği anlamına gelir. Sadece petrol ve doğalgaz değil Asya Pasifik'ten Avrupa'ya giden tüm ticari mallar bu geçiş güzergâhını kullanır. Babülmendep Boğazı'nın stratejik ve ekonomik öneminden dolayı Boğazın Afrika tarafına Cibuti ve Eritre adında iki tampon ülke kurularak burayla Etiyopya ve Somali'nin bağlantısı kesilmiştir. Boğazın karşı tarafında Yemen'de ise hala çekişme ve iç savaş devam etmekte, İran destekli Husiler ile Suudi Arabistan'ın başını çektiği Arap ülkelerin mücadelesine sahne olmaktadır (Yılmaz, 2016, s. 113).

Economist.com

Kaynak: The Economist. "Oil on Troubled Waters." (2015)

3.3. İnanç Temelli Unsurlar

Orta Doğu üç semavi din olan Yahudilik, Hristiyanlık ve İslamiyet'in doğduğu ve yayıldığı topraklardır. Üç semavi dinin peygamberlerinin hayatına, önemli tarihsel olaylara, kutsal mekânlara ev sahipliği yaptığı için bu üç dine mensup tüm dünyadaki insanların bu bölgeye ilgisi sürekli olmuştur. Kutsal kabul edilen yerlerin ziyareti, bu kutsal yerlere sahip olup yönetimini elinde bulundurma çabaları bölgede büyük siyasi çekişmelere ve savaşlara neden olmuştur. Bunlardan en önemlisi yaklaşık iki asır boyunca devam eden sekiz Haçlı Seferidir ki bunun en temel nedenlerinden birisi Müslümanların elinde olan Orta Doğu'daki Kudüs ve diğer kutsal mekânları geri alma arzusudur.

Bölgenin dinler tarihi açısından sahip olduğu çatışma potansiyeli aynı dinin içinde sonradan meydana gelen ayrışmalarla daha da artmıştır. Hristiyanlıktaki Katolik, Protestan, Ortodoks mezhepleri; Yahudilikte Rabbani, Ortodoks, Muhafazakâr, Reformist mezhepleri; Müslümanlar arasında ise Sünnilik ve Şiilik mezhepleri, Sünni mezhepler içerisinde Selefilik ve Vahhabilik gibi akımlar en öne çıkan ayrışmalardır.

Orta Doğu'da Müslümanlar arasındaki mezhep çatışmasını körükleyen iki önemli siyasi gelişme vardır. Bunlardan birincisi 1979 yılındaki İran Devrimi ve İran İslam Cumhuriyeti'nin kuruluşudur. Orta Doğu coğrafyasında yaygın Şii nüfusunu kullanarak hem Şiiliği hem de siyasi iktidarını tüm bölgeye yaymaya çalışmıştır. Mezhep çatışmalarını körükleyen bir diğer gelişme de Arap Baharıdır. Aslında ekonomik krizlere ve kötü yönetimlere tepki olarak doğan ve daha demokratik bir yönetime sahip olmayı hedefleyen bu sivil hareket İran cephesinde İslami uyanış olarak tanımlanmış, bazı Arap ülkelerindeki Sünni iktidarların devrilmesinden memnuniyet duyulmuştur. Diğer taraftan bazı Arap ülkeleri ise kötü yönetimlerini maskeleyerek için Arap Baharını mezhep çatışmasına indirgemeye çalışmışlardır.

Bölgede Hristiyanlar arasındaki mezhepsel dağılıma bakıldığında, Hristiyan nüfusun sayıca Müslümanlardan daha az olmasına rağmen mezhepsel olarak Müslümanlardan daha fazla çeşitliliğe sahip oldukları görülmektedir. Bu çeşitliliğin temel nedenlerinden birisi bölgede Avrupalı ve Amerikalı misyonierlerin faaliyetleridir. Bölgedeki Yahudiler arasında çok belirgin mezhepsel farklılıklar olmamakla birlikte bunlar arasında da derin kültürel farklılıklar vardır. Özellikle Orta Doğu Yahudileri ile bölgeye sonradan gelen, Hristiyan kültürün parçası olan Avrupalı Yahudiler arasında çelişkiler ve çıkar çatışmalarına rastlamak mümkündür. Bu çatışmalar zaman zaman İsrail devletinin dini veya laik kimliği hatta Yahudi kimliği etrafında alevlenmektedir (Lewis, 1998, s. 30).

Bölgede siyasal şiddete kaynaklık eden inanç temelli unsurlar farklı dinler arasındaki ayrışma ve çekişmelerden de kaynaklanmaktadır. Bunlardan en önemlisi Müslümanlar ile Yahudiler arasındaki çekişme ve çatışmalardır. İsraililerin modern kimliğini belirleyen iki olay söz konusudur. Birincisi Holokost denilen Avrupa'daki Yahudilerin toplu öldürülmesi olayıdır. İkincisi ise Holokost'tan sonra gelişen ve Siyonizm'in ana hedefi olan Filistin'de kurulan Yahudi Devleti'dir. Filistin topraklarında Yahudi devleti kurulmasını Yahudiler özgür vatanlarına geri dönüş olarak ve bir kehanetin gerçekleşmesi olarak görürler. Oysa bu olay Filistin ve Arapların hatta tüm dünya Müslümanlarının gözündeki bir gasptır, işgaldir, sonrasında birçok kültürel, siyasi ve askeri olaya neden olacak, bölgede siyasal şiddeti besleyecek önemli bir gelişmedir (Lewis, 1998, s. 18-22).

4. BÖLGEDE SİYASAL ŞİDDETİ TIRMANDIRAN OLAYLAR

Özellikle Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Osmanlı İmparatorluğu'nun Orta Doğu'daki etkinliğini yitirmesi ile bölge İngiltere'nin kontrolüne girmiş ve İngilizlerin dokunulmaz bölgesi haline gelmiştir. Ancak İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra dengeler değişmiş ve bölgenin hâkim gücü ABD olmuştur. İngiltere ve diğer batılı güçler ancak ABD'nin politikalarına uyumlu ve müttefik sıfatıyla bölgede var olabilmışlerdir. Dolayısıyla bu bölgede siyasal şiddeti tırmandıran olaylara bakıldığında bu olayların arkasında planlayıcı ya da pasif duruşla bu olayların olmasını kolaylaştırıcı aktör olarak ABD görülür. Burada olan hemen hemen her önemli olay ABD'nin bölgedeki politikalarının bir gereğidir.

Filistin topraklarında İsrail Devleti'nin kurulması, sonrasında ortaya çıkan Arap-İsrail Savaşları, ambargolar nedeniyle ortaya çıkan petrol krizi, İran'da meydana gelen rejim değişiklikleri ve devrimler, İran-Irak Savaşı, Kuveyt'in Irak tarafından işgal edilmesi ile başlayan Körfez Savaşları gibi önemli olaylar ABD ve müttefiklerinin petrole dayalı ekonomik çıkar ve politikaları ile doğrudan ilgilidir

(Bahtiyar, 2021, s. 146). Bu bölümde siyasal şiddeti tırmandıran olaylardan boyutu ve etkisi açısından öne çıkan bazı önemli olaylara değinilmiştir.

4.1. Arap-İsrail Savaşları

Kudüs'ün Babil İmparatorluğu'nca ele geçirilmesiyle M.Ö. 6. yüzyılda sürgün edilen Yahudilerin daha sonra Avrupa'da etnik ve ırksal homojenliğe zararlı unsurlar olarak görülüp soykırıma uğramaları, soykırımdan kaçanların başka ülkelere ve coğrafyalara dağılmaları Yahudilerde bir devlete sahip olma fikrinin oluşmasına neden olmuş ve bu fikir Siyonizm adıyla bir politikaya dönüşmüştür. Siyonizm, Kudüs anlamına gelen "Siyon" kelimesinden türetilmiştir ve Yahudilerin Filistin'e geri dönme özlemini anlatır. Siyonizmin kurucu Avusturya-Macaristan vatandaşı olan Yahudi gazeteci, yazar ve politik aktivist Theodor Herzl, Yahudilerin Kudüs'e geri dönüp kralları Süleyman'ın yaptığı Beyt-ül Makdis'i yeniden inşa etmesini, Nil'den Fırat'a kadar topraklarını genişletmesini, ekonomik ve siyasi olarak tüm dünyaya hâkim olmasını hedefleyen Siyonist hareketi başlatmıştır (Öke, 1990, s. 22,23). Bu amaçla hareket eden Herzl, 1901 yılında dönemin Osmanlı Padişahı II. Abdülhamit ile görüşerek Osmanlı İmparatorluğu'nun doğal kaynaklarının gelişmesine, mali durumunun düzelmesine yardım etmek karşılığında Filistin'e Yahudilerin toplu yerleştirilmesini teklif etmiş ancak bu talebi reddedilmiştir (Alan, 2019, s. 20). Yapılan teklifin arkasındaki niyeti ve tehlikeyi sezen II. Abdülhamit, Yahudilerin Filistin'den toprak almalarını engellemek amacıyla özel kanun dahi çıkarmıştır. Osmanlı ile amaçlarına ulaşamayacağını anlayan Herzl, Filistin'de devlet kurmak için Osmanlı'nın dağılmasını beklemekten başka çare olmadığını anılarında yazmıştır (Arı, 2005, s. 119).

Birinci Dünya Savaşı ile Osmanlı İmparatorluğu'nun bölgedeki etkisinin azalmasını fırsat bilen ve Orta Doğu enerji kaynaklarını ve geçiş yollarını kontrolü altına almak için çareler arayan İngiltere, Siyonizm'i ve sömürgesi altında tuttuğu Filistin'de İsrail Devleti kurma hedefini büyük bir fırsat olarak görmüştür. Bu amaçla Kasım 1917 tarihli Balfour Deklarasyonu ile Yahudi Devleti kurulması için destek vereceğini bildirmiştir. Bu Deklarasyon'un yayımlanmasından bir ay sonra İngilizler Kudüs'ü işgal ederek ilk önemli adımı atmışlardır. Devam eden süreçte Siyonizm'in politik çabaları, İkinci Dünya Savaşı sonrasında Orta Doğu'da oluşan politik ve stratejik durum ve ABD'nin de petrol üretiminin ve naklinin aksamaması için çareler araması Yahudi Devleti'nin kuruluş süreci hızlanmıştır (Bahtiyar, 2021, s. 142,143). 1947 yılının Kasım ayında Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nun 181 sayılı kararıyla Filistin toprakları bölünerek o gün itibarıyla nüfusun üçte birine, toprakların ise %7'sine sahip olan Yahudilere toprakların en değerli bölgeler dahil %56'sı verilmiştir. (Bahtiyar, 2021, s. 164,165). 14 Mayıs 1948 tarihinde de Tel Aviv'de toplanan Yahudi Milli Konseyi İsrail Devleti'nin kuruluşunu ilan etmiş, ilk olarak da ABD ve SSCB tarafından tanınmıştır.

Arapların itiraz ve çabalarına rağmen Yahudi Devleti'nin kurulması ve Filistin topraklarının önemli bir kısmının Yahudilere verilmesi, bölgede uzun süredir Osmanlı İmparatorluğu'nca tesis edilmiş olan huzur ve barışı günümüze kadar bir daha geri gelmeyecek şekilde yok etmiştir. Irak, Suriye, Lübnan ve Ürdün askerlerinin Filistin'e girmesiyle de ilk Arap-İsrail savaşı başlamış, arkasına ABD ve İngiltere'yi alan İsrail bu savaşlardan galip çıkmakla yetinmemiş, her seferinde topraklarını genişletmiş, savaşın olmadığı dönemlerde yeni Yahudi yerleşimcilerini getirerek adım adım işgal ettiği toprakları büyüttü. 1973 yılındaki Arap-İsrail savaşının ayrı bir önemi vardır. Bu dönemde İsrail'i destekleyen ülkelere petrol üreten Arap ülkelerince ambargosu uygulanmış, üretim kısılmış, petrol önemli bir politika aracı olarak kullanılmıştır (Ayhan, 2006, s. 267). Bu ambargo batıda çok büyük ekonomik krizlere neden olmuş, etkisi uzun süre devam etmiştir. Petrolün dış politikada ne kadar etkili bir araç olduğunun anlaşılmış olmasına rağmen devam eden süreçte petrol üreten Arap ülkelerinin bu kozu iyi değerlendirdiklerini, Arap-İsrail çekişmesinde İsrail ve destekçilerini zora sokmak için bu kozu kullandıklarını söylemek zordur.

Bölgedeki Arap-İsrail çatışmasının son yansıması olan, 7 Ekim 2023 tarihinde İzzeddin el-Kassam Tugaylarınca başlatılan Aksa Tufanı Operasyonu ve devamında yaşanan savaş, Hamas ile İsrail arasındaki bir savaştan daha öte boyutlar kazanmaya başlamıştır. İsrail'in yürüttüğü savaş stratejisinin operasyonda esir alınan İsraillileri kurtarmak ve Hamas'ı yok etmek için olduğu söylene de doğrudan siviller ve masum çocuklar hedef alınmış, sivil yerleşim yerleri ve hastaneler bombalanmış, on binlerce

sivil öldürülmüş, çok daha fazlası yaralanmıştır. Şehirleri yıkıp Filistinlileri göçe zorlayan, gıda ihtiyaçları için gönderilen yardımları engelleyerek Arap nüfusu açlığa ve ölüme mahkûm eden İsrail'in savaş stratejisi tüm dünyadan, Hristiyanlar dâhil farklı dinlere insanlardan, hatta bazı Yahudi gruplarından dahi tepki görmüştür. Hatta bölge ile doğrudan siyasi ya da ticari bir ilişkisi olmayan, nüfusunun %80'i Hristiyan olan Güney Afrika Cumhuriyeti, soykırım yaptığı gerekçesi ile İsrail aleyhine Uluslararası Adalet Divanı'nda dava açmıştır. Uluslararası Ceza Mahkemesi (ICC) de 21 Kasım 2024 tarihinde yaptığı açıklama ile İsrail Cumhurbaşkanı Netanyahu hakkında savaş suçu ve insanlık suçu işlemekten dolayı suçlu bularak tutuklama emri çıkardığını duyurmuştur (Netanyahu, 2021). Soykırımla suçlanan İsrail ise özellikle ABD ve İngiltere'nin desteğini arkasına alarak savaş hukukunu hiçe saymış, Birleşmiş Milletler'in karar organlarını ABD vetosunu kullanarak işlemez hale getirip sivil katliamlarına devam etmiştir. Uzun süredir devam eden bu durum uluslararası krize dönüşme hatta Üçüncü Dünya Savaşı çıkarma riski de taşımaktadır.

4.2. Körfez Savaşları

Orta Doğu petrollerinin çıkarılması ve dünya piyasalarına pazarlanması işinin kendi çıkarlarına uygun ve kesintisiz devam etmesini temine yönelik politikalarının bir gereği olarak ABD, Irak'ı İran'a saldırması yönünde tahrik ve teşvik etmiştir. Irak, ABD istihbaratının çabuk sonuç alabileceği yönündeki yanlış bilgilendirmesine inanarak 700 km'lik bir cephede ve baskın şeklinde 22 Eylül 1980 günü İran'a saldırıya geçerek sekiz yıl sürecek bir savaşı başlatmıştır (Engdahl, 2008, s. 300). Uzun süren İran savaşının neden olduğu yıpranma ve ekonomik borç yükünü dikkate almayan Irak, İran konusunda Batının kendisini desteklediğine olan inancının da verdiği cesaretle bu sefer de 03 Ağustos 1990'da Kuveyt'e saldırmıştır. Irak hükümetince daha sonra yayınlanan ve Amerikan Kongresi tarafından da teyit edilen resmi görüşme kayıtlarına göre, Irak'ın Kuveyt ile yaşadığı krizi Saddam Hüseyin ile görüşen dönemin ABD Bağdat elçisi April Glaspie'nin bu gerginlikte taraf olmayacağını bildirmesi (Engdahl, 2008, s. 300) de Irak'a cesaret vermiştir. Irak'ın Kuveyt'e saldırısı, ABD için şartların olgunlaşması anlamına gelmiştir zira bir taş ile birçok kuşu vurma fırsatı doğmuştur. Kuveyt ve Suudi Arabistan'ın Irak ile uzlaşma girişimlerini dahi engelleyen ABD, Ağustos 1990 ve Şubat 1991'de bölge içi ve dışı ülkelerle kurduğu koalisyon gücü ile Irak'a müdahale etmiştir. Müdahale gerekçeleri olarak bölgede barışı sağlama, demokrasiyi yayma, kitle imha silahlarının üretilmesini ve kullanılmasını önleme, Saddam yönetiminin bölgedeki terör örgütlerini desteklemesini önleme, Irak halkını totaliter rejiminden kurtarma gibi masum nedenler ileri sürülmüş olsa da ABD'nin asıl amacı Orta Doğu'da askeri olarak varlığını pekiştirmek, bu yolla petrolün üretim ve satışını kontrol etmektir.

4.3. 11 Eylül Saldırıları

1 Eylül 2001 tarihinde ABD'de kaçırılan dört uçaktan ikisinin New York'ta Dünya Ticaret Merkezine, birinin de Amerikan ordusunun karargâhı olan Pentagon'a çarptırılması ile toplamda 2.996 kişi ölmüştür (BBC, 2024). El-Kaide bağlantılı bu saldırı, o güne kadar Amerikan topraklarında görülmüş en büyük terör eylemidir, Amerikan toplumunda derin kaygılara ve uzun süreli güvenlik endişesine yol açmıştır.

11 Eylül saldırılarına Amerika'nın ilk cevabı Afganistan'a girmek olmuştur. Amerika saldırılardan sorumlu tuttuğu El-Kaide lideri Usame Bin Ladin'in teslim edilmesini istemiş, bu isteğin Afganistan lideri Taliban tarafından reddedilmesi üzerine 7 Ekim 2001 tarihinde Afganistan'ı işgal ederek Taliban'ı devirmiş, Batı yanlısı Hamid Karzai'ye yönetimi bırakmıştır. Afganistan'ın terör örgütlerinin üssü olmasını önlediğini iddia ettiği bu işgal ve yönetim değişikliği sonrası bölgede DAESH terör örgütünün zemin bulup palazlanması ilginçtir. İki binin üzerinde Amerikan askerinin ve elli binden fazla sivilin hayatına mal olan Afganistan işgali bu açıdan hedefine ulaşamamış, Orta Doğu'da siyasal şiddeti tetikleyen önemli bir olay olarak tarihe geçmiştir.

ABD'nin 11 Eylül saldırılarına ikinci büyük tepkisi, 20 Mart 2003 tarihinde Irak'ı işgalidir. Irak'ın kimyasal silah bulundurduğu gerekçesi ile giriştiği işgal eyleminde Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi kararına dahi ihtiyaç duyulmamıştır, sonrasında Irak lideri Saddam Hüseyin yakalanarak Irak topraklarında idam ettirilmiştir. "Irak'ı Özgürleştirme Operasyonu" adı verilen işgal hareketi, uzun yıllar

sürecek mezhep savaşları, terör gruplarının eylemleri, askeri müdahalelerle yüzbinlerce sivilin hayatına mal olmuş, bölge halkı fakirleşmiş, DAEŞ terör örgütü bu ortamda büyüyüp güçlenmiştir.

4.4. Filistin Devletleri Sorunu

Adını 12. yüzyılda Kavimler Göçü sırasında deniz yoluyla bu bölgeye gelen Filistinlilerden alan (Karaman, 1996, s. 89) ve en az dört bin yıldan beri tarih sahnesi içinde yer alan Orta Doğu'nun en eski yerleşim yeri Filistin, bu süre zarfında pek çok istila ve savaşlarla karşı karşıya kalmıştır (Armaoğlu, 1994, s. 3). İlk başlarda burada doğan semavi dinlerin yayılcı politikaları, sonraları bu bölgedeki su yollarının ticari malların dünyanın bir tarafından diğer tarafına ulaştırılmasındaki stratejik öneminin ortaya çıkması, en son da bölgede keşfedilen petrol ve doğalgaz zenginliği Filistin topraklarında yaşanan istila ve savaşlara neden olan en önemli unsurlar olmuştur. Bu bölgenin en eski yerleşikleri Kenanlılardır. Sonrasında ise Milattan Önce 12. yüzyılda İsrailoğullarından oluşan Yahudi kabileleri Mısır'dan göç edip Filistin'e gelmişler ve burada yerleşik hayata sahip olan Kenanlılar, Givonlular ve Filistinliler ile mücadele etmişlerdir. Filistin toprakları Osmanlı yönetiminde iken Filistin Sorunu diye bir mesele bulunmamaktadır (Dursun D., 1995, s. 38). Bu sorun, batılı devletlerin Birinci Dünya Savaşı sırasında Osmanlı Devleti'ni parçalamak maksadıyla yürüttükleri politika ile başlamıştır (Erhan & Kürkcüoğlu, 2001, s. 635).

Filistin devleti sorunu aslında Arap-İsrail çatışmasının özüdür ve bu çatışmanın merkezinde bulunmaktadır. Filistin devlet sorunu çözülmediği müddetçe burada Siyonizm ile Filistin hareketi arasındaki gerilim yani Arap-İsrail savaşları, bu çatışmalara bölge ve diğer dünya ülkelerinin dâhil olması, buradaki gerilimin bölgesel hatta küresel bir çatışmaya dönüşme riski hep gündemde olacaktır.

Filistin Devleti'nin kuruluşu aslında ilk olarak 15 Kasım 1988'de Filistin Kurtuluş Örgütü Başkanı Yasser Arafat tarafından ilan edilmiş, Ürdün hariç Arap Birliği ülkelerince tanınmıştır. Birleşmiş Milletlere üye 138 ülke tarafından tanınsa da Filistin Devleti hala BM'ye üye değildir, BM'nin bazı organlarına üyeliği kabul edilen gözlemci statüdedir.

Siyonizm'in teşviki ile Yahudiler Filistin topraklarına geldiklerinde burada yerleşik bir düzen vardı ve nüfusun %93'ü Arap, bunların da %88'i Müslüman idi. Basel Programı ile bu yapıya müdahale edilmiş, Filistinlilerden toprakları zorla alınarak işgalci Yahudi yerleşimcilere verilmeye başlanmıştır (Khalidi, 1991, s. 5-7). Bu durum Filistinlilerin arazilerine, evlerine, bağ ve bahçelerine doğrudan el koyma, onları mülksüzleştirip kendilerini buralara yerleştirme, direnç olduğu zaman da İsrail asker ve polisini devreye sokma şeklinde dünyanın gözü önünde ve aleni gerçekleşen bir işgal ve gasptan başka bir şey değildir.

Bölge'de kalıcı barışın sağlanması için yapılması gerekenin İsrail'in 1967 savaşı öncesindeki sınırlarına çekilmesi, yani işgal altında tuttuğu ve Yahudi yerleşimci getirdiği Batı Şeria, Golan Tepeleri ve Doğu Kudüs'ü terketmesi gerektiği birçok uzman tarafından ifade edilmektedir. Devamında ise Filistin Devletinin tanınması, yerlerinden edilen Filistinlilerin topraklarına dönmesi, Yahudiler ile Arapların bölgede eşit haklara sahip olarak yaşaması sağlanmalıdır. Ayrıca bölgede doğup tüm dünyaya yayılan üç semavi din için de kutsal sayılan Kudüs'ün bu hassas durumu dikkate alınarak sahip olması gereken statüsü belirlenmelidir.

4.5. DAEŞ Terör Örgütü Sorunu

20 Mart 2003 yılında ABD'nin Irak'ı işgali ve devletin tasfiye edilmesi ile burada çok büyük bir otorite boşluğu yaşanmış, bu boşluk terör örgütlerince doldurulduğu ve mezhep çatışmaları daha da arttığı için bugüne kadar Irak tam olarak istikrara kavuşamamıştır. (Orhan, Duman, & Pirinççi, 2014, s. 7). Bölgede hayat bulan radikal gruplar ve terör örgütleri, Saddam rejiminden kalan askerler için de bir sığınma yeri olmuş, özellikle DAEŞ bu durumdan çokça istifade etmiştir. Bu çalışmada söz konusu örgüt, literatürde kullanılan farklı adlandırmalar dikkate alınarak "DAEŞ" (Arapça kısaltmasıyla al-Dawla al-Islamiya fi al-Iraq wa al-Sham) şeklinde anılmaktadır. Türkçe kaynaklarda yaygın olarak "İŞİD" (Irak ve Şam İslam Devleti) kısaltmasıyla da kullanılmaktadır. Örgütün kendi ilan ettiği resmi adı "ad-Dawla al-Islamiyya" (İslam Devleti) olup, 2014 yılında halifelik ilanı ile bu adı kullanmaya başlamıştır. Ancak uluslararası literatürde ve özellikle Batılı kaynaklarda, örgütün meşruiyet iddialarını

reddetmek amacıyla “ISIS” (Islamic State of Iraq and Syria), “ISIL” (Islamic State of Iraq and the Levant) ve “Daesh” gibi çeşitli adlandırmalar kullanılmaktadır. Bu nedenle çalışmada kavramsal bütünlük sağlamak adına örgüt için ‘DAEŞ’ ifadesi tercih edilmiş, ilgili yerlerde alternatif kullanımlar da parantez içinde belirtilmiştir.

DAEŞ’in kuruluşu ve eylemleri için uygun ortamların oluşturulması konusunda komplo teorileri, farklı görüş ve iddialar eksik olmamıştır. Ayrıca DAEŞ’in varlığı, bu örgütle mücadele etme bahanesiyle bölgedeki bazı ayrılıkçı ve terörize olmuş Kürt grupların ABD tarafından desteklenmesine bahane olmuştur. Uzun süredir kayda değer eylemi olmayan örgütün, Ukrayna ile Rusya arasında devam eden ve Avrupa Birliği ile ABD’nin dolaylı olarak müdahil olduğu savaşın devam ettiği bir dönemde, 22 Mart 2024 tarihinde Moskova’da 137 kişinin ölümü ve yüzden fazla kişinin yaralanması ile sonuçlanan şok edici terör eylemini üstlenmesi düşündürücüdür. ABD Başkanı Donald Trump’ın önceki yönetim döneminde DAEŞ’i ABD eski Başkan Barack Obama ile başkan adaylarından Hillary Clinton’ın kurdurduğu yönündeki açıklaması da DAEŞ ile ilgili kafa karışıklığını artırmıştır. Kesin olan şey DAEŞ’in sebep olduğu terör eylemleri, dünyaya yaydığı korku ve endişe nedeniyle Orta Doğu’da siyasal şiddeti tırmandıran en önemli unsurlardan biri olduğudur.

4.6. Emperyalizm ve Doğal Kaynakların Sömürülmesi

Orta Doğu’nun önemi, ABD ekonomi politikasının ilkelerini saptayan Rockefeller Kardeşler Fonu’nun daha önce de belirtilen 1952 tarihli raporunda şu şekilde ifade edilmektedir: “Asya, Orta Doğu ve Afrika milliyetçiliği Sovyet Blokunun tahrikleriyle yıkıcı bir güç haline gelecek olursa, Avrupa’nın petrol ve diğer hammadde ikmal kaynakları tehlikeye girebilir. Bu halde, bölgeyi güvenlik altına almak için bölge ülkeleriyle ilişkiler kurmak ve yaşamsal önemdeki kaynakları böylece güvenceye almak gerekir.” (Değer, 1994, s. 92). Raporda geçen bu cümle tek başına ABD’nin gözünde Orta Doğu gerçeğini, buranın ABD emperyalizmi açısından önemini açıkça ifade etmeye yetmektedir.

Özellikle İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra Orta Doğu’ya egemen olmaya başlayan ABD’nin dünyadaki egemen güç konumunu devam ettirebilmesinin yolu, Orta Doğu’ya hâkimiyetinin devamından geçmektedir. Dünyada en çok petrol ve doğalgazı tüketen ülke ABD’dir ancak aynı zamanda bu kaynaklara sahip olan bir ülkedir. 2014 yılı verilerine göre yıllık petrol tüketimi 836 milyon ton olan ABD, bunun sadece 93 milyon tonunu yani ihtiyacının sadece %11’ini Orta Doğu’dan karşılamaktadır (Yılmaz, 2016, s. 117). 2023 verilerine bakıldığında zaman ise ABD’nin petrol üretimini artırması nedeniyle artık ithal ettiği petrolü tamamen bitirip net olarak ham petrol ihraç eden ülke haline geldiği görülmektedir (eia, 2024). ABD’yi Orta Doğu’ya bağlayan asıl neden buradaki petrolü dünyaya pazarlamak, dünya enerji ihtiyacı için çok önemli olan petrolün dağıtımını kendi kontrolünde tutmak, dolara endeksli ve bağımlı bir dünya ticaret sistemi kurmak arzusudur.

5. BÖLGENİN GELECEĞİ VE ÇÖZÜM ÖNERİLERİ

Tarihsel süreçte iktidarların egemenliklerini sürdürebilmek adına çeşitli stratejiler geliştirdikleri bilinmektedir. Bu stratejiler arasında toplumsal birlikteliği zayıflatma, gruplar arası çatışmaları teşvik etme ve bu çatışmaların çözümünde arabulucu rolü üstlenerek otoriteyi pekiştirme gibi yöntemler sıkça kullanılmıştır. Nitekim Antik Dönem’de filozof Aristoteles’e atfedilen bir yaklaşım, farklı gruplar arasında sürekli bir gerilim ortamı yaratmanın, yönetenlerin otoritelerini sürdürmelerine yardımcı olacağını öne sürmektedir. (Döğer, 2016, s. 164,165)

Orta Doğu’da yaşananları ve gelecekte yaşanması muhtemel olayları bir cümle ile izah etmek gerekirse, Aristo’nun nasihatinden daha güzeli söylenemezdi. Bölgede yapay ve sorunlu sınırları olan ülkeler kurmak, yönetenler ile yönetilenler arasında ekonomik, sosyal ve kültürel uçurumlar oluşturmak, bu yolla rejimlerini koruma kaygısına kapılan liderleri kendi koruma kalkanlarına muhtaç kılmak, bölgenin inanç ve mezhep çeşitliliğini çatışma ve ayrışma unsuru olarak hep hazırda tutmak, kontrollü terör örgütlerini bölgede hazır kıta bekletmek şeklinde vücut bulan olay ve eylemler aslında bu bölgeye egemen olan güçlerin Aristo felsefesini takip ettiğini göstermektedir.

Bu açıdan bakıldığında, Orta Doğu’da mevcut yönetim anlayışı ve demokrasi kültürü devam ettiği müddetçe tarihin sık sık tekerrür edeceğini söylemek kehanet olmayacaktır. Suriye’deki iç savaş bitse

dahi bölgede bozulan demografik yapı ile etnik ve mezhepsel sorunlardan dolayı parçalanmış ve küçülmüş devlet veya devletçikler ortaya çıkacak, bunlar da büyük güçlerin uydu devletleri olacak, etrafıyla çatışmaya devam edecektir.

Irak'ta mevcut iç karışıklıklar ve mezhepsel çekişmeler her an yeni çatışmalara, savaş ve parçalanmaya yol açacak gibi görünmektedir. İran kaynaklı Şiilik ile Suudi Arabistan kaynaklı Vahhabilik bölgede çekişmeye, yönetime hâkim olmak için mücadele etmeye devam edecektir. Yemen'deki çekişme ve iç savaş, özellikle Babülmendep Boğazının stratejik öneminin artması ile daha da büyümeye meyilli görünmektedir. Bölgede riskin en yüksek olduğu yer Filistin topraklarıdır. İsrail'in peşinden koşmaktan vazgeçmediği Siyonizm ve "vadedilmiş topraklar" ütopyası, bu amaçla dur durak bilmeden devam ettiği işgal faaliyetleri yeni çatışma ve savaşların habercisidir.

Orta Doğu bölgesinde olup sahip oldukları doğal kaynaklardan dolayı refah seviyesi nispeten yüksek birkaç Arap ülkesi hariç diğerlerinin genelinde mevcut ekonomik sorunlar, bu coğrafya insanını kırılğan, geleceğe karamsar bakar hale getirmiştir. Bu durum bölge insanını terör örgütlerinin propagandasına açık ve dirençsiz hale getirmekte, bu da terör örgütleri için bölgeyi cazip kılmaktadır. Ayrıca bu bölgeden Avrupa ve Amerika'ya artarak devam eden göç dalgası ve bunların gittikleri ülkelerde yaşadıkları uyum sorunları, suça bulaşma oranlarındaki yükseklik batıda doğu kültürüne karşı ön yargıların artmasına, kültürler arası çatışmaların derinleşmesine ve sonuçta Orta Doğu barışının zarar görmesine neden olma ihtimali de söz konusudur.

Orta Doğu'nun geleceğine ilişkin çeşitli çözüm önerileri yer almaktadır. Bu olasılıklar şu şekilde özetlenebilir:

1. Dünyanın ekolojik dengesinin bozulduğu, iklim değişikliği ve küresel ısınma tehdidinin insanlık için daha yakın ve hissedilir olduğu günümüz dünyasında fosil yakıtlara alternatif enerji kaynak arayışları artmıştır. Güneşten, rüzgârdan, deniz dalgası gibi farklı kaynaklardan elde edilen temiz ve yenilenebilir enerji kaynakları ilerleyen zamanlarda çeşitlendiği, verimlilikleri arttığı zaman haliyle petrol ve doğalgaza şimdiki kadar ihtiyaç olmayacak, Orta Doğu emperyalist güçler için şimdiki kadar cazip olmayacaktır. Bölge halkı belki bundan dolayı fakirleşecek ancak daha az savaş görecektir, daha az gözyaşı dökülecektir.

2. Bölgede yaşanan çatışmaların ve anlaşmazlıkların savaşa dönüşmeden çözülmesi, uluslararası hukukun gerçek anlamda işletilmesi, BM ve diğer uluslararası örgütlerin etkin rol oynaması, bu amaçla özellikle BM'nin yapısının ve karar alma süreçlerinin yeniden gözden geçirilmesi bir zorunluluktur. Veto yetkisi olan ülkelere sadece birinin sistemi tıkamasına izin verilmemelidir. Özellikle İsrail'in uluslararası hukuku hiçe sayan yayılcı ve işgalci politikası, sivillere uyguladığı katliamlar hiçbir şekilde göz ardı edilmemeli, gereken müdahale ve yaptırımlar uygulanmalıdır.

3. Bölge ülkelerinde eğitim olanakları artırılmalı, demokrasi bilinci yaygınlaştırılmalı, daha demokratik yönetimlerin oluşmasına destek verilmeli, emperyalist ülkelerin kendileri ile uyumlu rejimleri koruma politikasına engel olunmalıdır. Son zamanlarda bazı Afrika ülkelerinin batılı sömürge ülkelerini dışlayıcı açıklamaları ve bu yöndeki politikaları, bu tutumlarının kararlı olması ve olumlu sonuçlar vermesi durumunda gelecekte diğer ülkelerde de benzer uyanışlara sebep olabilecektir.

4. Bölgenin doğal kaynakları bölge halkının refahı ve bölgenin kalkınması için kullanılmalıdır. İşsizliğin azalması refahın artması bölgedeki birçok sorunun kendiliğinden hallolması anlamına gelecektir.

5. Orta Doğu'daki temel çekişme ve çatışma unsurları olan mezheplerin daha çok diyalog kurarak sorunlarını çözmelerinin teşvik edilmesi, ülke yönetiminde eşit ve adil şekilde yer almalarının sağlanması, özellikle İran ve Suudi Arabistan'ın diğer ülkelerde mezhep temelli sorunlara müdahil olmalarının önlenmesi bölgesel örgütler eliyle sağlanmalıdır.

6. Kudüs gibi şehirlerin ve kutsal mekânların özel bir statüye kavuşturularak buraların yönetimi hakemliğine güvenilir, tüm tarafların kabul edeceği bölge dışı devletlerin garantörlüğüne devredilmelidir.

SONUÇ

Asya, Avrupa ve Afrika kıtalarının ortasında konumlanmış, önemli okyanuslarla denizleri su yolları, körfezler ve geçişlerle birbirine bağlayan Orta Doğu, insanlık tarihi açısından önemli ve büyük medeniyetlerin yaşadığı bir coğrafyadır. Devletlerin doğduğu yer olarak da tanımlanan bu coğrafya, daha henüz insanlık buradaki doğal kaynaklardan habersiz iken, üç büyük semavi din henüz doğmamış iken dahi hâkimiyet savaşlarına ev sahipliği yapmıştır. Fırat ile Nil nehirleri arasında kalan Mezopotamya bölgesi tarıma elverişli toprakları nedeniyle ilgi görmüş, şehir devletleri ortaya çıkmış ve burada oluşan medeniyet tüm dünyaya yayılmıştır (Arınç, 2021). Çevresine medeniyet, zenginlik ve refah sunan bu coğrafyayı hakimiyet kurma açısından cazip kılan bu unsurlara zamanla yeni unsurlar eklenmiştir. Semavi dinlerin doğup geliştiği ve tüm dünyaya yayıldığı bu topraklar, kutsallık atfedilen mekânlar üzerinden yeni ve daha büyük boyutlarda hakimiyet mücadelelerine sahne olmuştur. Sanayileşen dünyada hızla artan enerji ihtiyacının karşılandığı petrol ve doğalgazın bölgede büyük rezervler halinde keşfi ise yapbozun parçalarını tamamlamış, uzun yıllardır süren kargaşa iklimini Orta Doğu'nun kaderi haline getirmiştir. Aslında bölgede yaşayan insanlara ve çevresine huzur ve refah sunması, dünyanın imrenerek bakacağı bir medeniyet seviyesine erişmesi beklenen bu coğrafya, siyasi istikrarsızlıklar ve egemen güçlerin sömürgeci politikaları nedeniyle sık sık çatışma ve savaşlarla yüzleşmiştir.

Coğrafi koşulların getirdiği zorlukları avantaja çevirebilen toplumlar olduğu gibi sahip olunan zengin doğal kaynakların ve stratejik üstünlüklerin rekabet ve çatışmaya neden olduğu bölgeler de tarih boyunca var olmuştur. Benzer seviyede stratejik öneme sahip, ortak tarihi ve medeniyeti paylaşan ülkelerin bulunduğu Orta Doğu coğrafyası bu duruma çarpıcı örnekler sunmaktadır. Bu coğrafya geleneksel yapılarla modern yapıların, kaos ile düzenin, sosyal ve ekonomik alandaki zıtlıkların, en zenginler ile en fakirlerin, monarşilerle demokratik yönetim biçimlerinin aynı anda ve bütün çiplaklığıyla gözlemlendiği yerdir. Oysa bu bölge özellikle kendi iç huzurunu ve barışını koruduğu tarihin birçok döneminde stratejik, politik, kültürel ve ekonomik olarak dünyanın en önemli yerlerinden biri olmuş, insanlığın gelişmesinde, dünyanın medenileşmesinde büyük rol oynamıştır. Aynı şekilde bölgedeki gerginliklerin arttığı, çatışma ve savaşların patlak verdiği dönemlerde ise bu durum bölge dışı ülkeleri de yakından ilgilendirmiş, dış dünya bu çatışma ortamının doğrudan ya da dolaylı parçası haline getirmiştir (Dursun D., 2005, s. 1231,1240,1241). Bundan dolayıdır ki Orta Doğu'nun coğrafi ve tarihsel gerçeklikleri çok derin, eski, çok aktörlü ve karmaşık bir yapıdadır. Burada huzuru ve barışı tesis etmek, olumsuzlukları bertaraf etmek tahminlerin ötesinde gayret ve incelik gerektirmektedir.

Orta Doğu'da barış ortamını zedeleyen, acı ve gözyaşını dindirmeyen siyasal şiddet olaylarına kaynaklık eden o kadar çok politik, ekonomik ve inanç temelli unsur vardır ki, bir denklem çözülmeden başka denklemler, güç ve çıkar savaşları bölgeyi esir almaktadır. Bölge dışı devletlerin ve aktörlerin burayla ilgili hesapları hiç bitmemiş, buradaki doğal kaynakları ve buranın stratejik su yollarını ellerinde tutarak tüm dünyaya hâkim olmanın hesabını yapmışlardır. Körfez savaşları, İsrail Devleti'nin kuruluşu ve Arap-İsrail savaşları, İsrail'in süregelen işgal politikası, petrol ve doğalgazın çıkarılıp pazarlanması üzerinden yaşanan ekonomik savaşlar, bölgede terörist grupların ortaya çıkışı, demokrasinin rafa kaldırıldığı sayısız ihtilaller, din ve mezhep savaşları ve sayılabilecek birçok siyasi şiddet olayı aslında buraya hâkim olmak isteyen güçlerin ya bizzat planlayıp uyguladıkları ya da dolaylı olarak sebep oldukları siyasal şiddet olaylarıdır.

Orta Doğu'da dökülen kan ve sebep olunan ölümler özellikle son dönemde o kadar artmıştır ki bölge ile siyasi, ekonomik ya da inanç temelli hiçbir ilgisi ve tarihi geçmişi olmayan ülke ve milletler dahi olanlara karşı seslerini yükseltmeye başlamışlardır. Artık Orta Doğu'da da normalin yaşanması zamanı gelmiştir, buradaki milletler de dünyanın diğer coğrafyalarındaki insanlar gibi güven ve barış ortamında yaşamayı hak etmektedir. Öncelikli olarak bu konuda sorumluluğu olan uluslararası kuruluşlar, belirli devletlerin hukuk dışı uygulamalarını meşrulaştırmak ya da olan hukuksuzluklara karşı sessiz kalmaktan men edilip gerçek fonksiyonuna kavuşturulmalıdır. Kendi ulusal çıkarları için Orta Doğu'da kargaşa çıkarma, çözüm olarak kendini adres gösterme ve sorunları çözümsüz bırakma, çözüm yollarını tıkama şeklinde yıllardır uygulanan emperyalist devlet politikalarından vazgeçilmesi şarttır. Ayrıca Orta Doğu'nun sahip olduğu doğal kaynaklar buranın kalkınması için kullanılmalı,

buradaki halkın eğitim ve refah seviyesi yükseltilmeli, demokratik rejimlerin kurulması teşvik edilmelidir. Bölge halkının kendi geleceğini kendi hür iradesiyle belirlemesi sağlanmalıdır. Bu coğrafyanın sürekli kaşınarak kanatılan yarası olan mezhepler ve dinler arası çekişme ve anlaşmazlıklar çok taraflı bölgesel ve uluslararası kuruluşların hakemliğinde çözülmeli, çözülemeyenler de en adil geçici tedbirlerle çatışmaya dönüşmeden durağan hale getirilmelidir. Bunlar tüm uluslararası ve bölgesel kuruluşlar için, dünya devletleri için ve tüm insanlık için bir ödev ve zorunluluktur. Aksi durumda ve mevcut halin devamı halinde bölge halkının umutsuzlukları artarak devam edecek, bu da kırılganlıkları arttırarak yeni radikal oluşumlara yol açacak, terör örgütlerine yeni fırsatlar sunacaktır. Bunun yanında özellikle bölgedeki inanç ve mezhep temelli çekişmeler kendi coğrafi sınırlarını aşarak bölgesel ve küresel çatışmalara evrilebilecektir.

Orta Doğu'daki çekişme ve çatışmaların önlenmesinde en aktif rolü oynaması beklenen uluslararası kuruluş doğal olarak Birleşmiş Milletler örgütüdür. 24 Ekim 1945 yılında kurulan ve 193 ülkenin üye olduğu BM'nin kuruluş antlaşmasının birinci maddesi kuruluş amacını uluslararası barış ve güvenliği sağlamak, barışa yönelik tehditleri ortadan kaldırmak olarak tanımlar. Ne yazık ki BM, karar alma mekanizmasındaki adaletsizlik ve Güvenlik Konseyi'nin beş daimî üyesinin karalarında kendi siyasi ve ulusal çıkarlarını öncelemeleri nedeniyle bu rolünü etkin oynayamamaktadır. Bu konuda son zamanlarda yaşanan en çarpıcı örneklerden birisi Gazze'de İsrail'in uyguladığı soykırım ve yaşanan insanlık dramı karşısında BM'nin içine düştüğü acziyettir. Güvenlik Konseyi'ne 2023 ve 2024 yıllarında sunulan, Gazze'de ateşkes sağlanmasını, esirlerin bırakılmasını ve açlıktan ölümlerin engellenmesini öngören karar tasarıları dört kez ABD tarafından ya veto edilmiş ya da çekimser kalınarak yürürlüğe girmesi engellenmiştir (İsrail-Filistin Çatışması, 2024). Yetersizliği defalarca kanıtlanmış ve beş daimî üyenin elinde adeta etkisizleştirilen BM'den eğer umut kalmadıysa yapılması gereken Kartaca'nın komutanı Hannibal'ın dediği gibi ya yeni bir yol bulunması ya da yeni bir yol yapılmasıdır. BM'nin yetersizliğinden dolayı mağdur edilen ülke ve toplumlar ile henüz insanlığını ve vicdanını yitirmemiş olan diğer ülkelerin irade göstermesi durumunda bu mümkün olacak, gerekirse BM'ye alternatif uluslararası yapılanmalar doğacaktır. Brezilya, Rusya, Hindistan, Çin ve Güney Afrika'nın kurduğu ve her geçen yıl yeni üyelerle büyüyen BRICS belki de bu kısır döngüden kurtulmak için yeni oluşumları cesaretlendirecek ve ilham kaynağı olacaktır.

KAYNAKÇA

- Afşar, S. T. (2015). Türkiye'de şiddetin kadın yüzü. *Sosyoloji Konferansları*, 715-753.
- Akdoğan, O. (2020). *İkinci Dünya Savaşı sonrası Ortadoğu'da darbeler*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, Bilecik.
- Alan, R. T. (2019). *İsrail'in doğuşu: 1897-1947 Siyonist diplomasinin analizi* (Çev. M. Karaşahan). Pınar Yayınları.
- Anadolu Ajansı. (2024, 14 Aralık). İsrail-Filistin çatışması. <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/abd-4-kez-bmgkde-gazgede-acil-ateskes-talep-edilen-karar-tasarisini-veto-etti/3399237>
- Arı, T. (2005). *Basra Körfezi ve Ortadoğu'da güç dengesi: 1978-1996*. Alfa Basım Yayım Dağıtım.
- Arıncı, K. (2021). Ortadoğu'da medeniyetler çatışması ile vekalet savaşlarının siyasi coğrafya açısından analizi. S. Koday & C. Sevindi (Ed.), *Beşeri Coğrafya* (s. 27-28). Gazi Kitabevi.
- Armaoğlu, F. (1994). *Filistin meselesi ve Arap-İsrail savaşları: 1948-1988*. Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Arsınoğlu, K. (2003). *Politik psikiyatri*. ADAM Yayınları.
- Ayhan, V. (2006). *İmparatorluk yolu: Petrol savaşlarının odağında Ortadoğu*. Nobel Yayınları.
- Bahtiyar, K. (2021). Petrolün Ortadoğu siyasetinin belirlenmesindeki rolü: ABD'nin enerji hegemonyası ve çatışmalar. *Akademik Tarih ve Araştırmalar Dergisi*, 4(5), 138-194. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/2142004>
- Blau, J. R., & Blau, P. (1982). Cost of inequality: Metropolitan structure and violent crime. *American Sociological Review*, 47(1), 114-129.

- Cafrande. (2009). İktidar ve şiddet: Zorunlu bir ayrım mı? Thomas Geisen. <https://www.cafrande.org/iktidar-ve-siddet-zorunlu-bir-ayrim-mi-thomas-geisen/>
- Değer, M. E. (1994). *Emperyalizmin tuzağındaki ülke ya da oltadaki balık Türkiye*. Çınar Yayınları.
- Demirli, A. (2011). Terörizm, psikososyal etkileri ve müdahale modelleri. *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi*, 4(35), 66-78.
- DNV. (2022). *Energy Transition Outlook 2022: A global and regional forecast to 2050 – Energy supply and fossil fuels*. Hovik: DNV. <https://www.dnv.com/energy-transition-outlook/key-highlights/>
- Döğer, Y. (2016). *Modern dünyaya itiraz*. Artuklu Yayınları.
- Dursun, D. (1995). *Ortadoğu neresi*. İnsan Yayınları.
- Dursun, D. (2005). Ortadoğu'nun ekonomik, sosyal ve siyasi yapı özellikleri üzerine genel tespitler. *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*, (50), 1231-1274. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/9167>
- Dursun, Y. (2011). Şiddetin izini sürmek: Şiddet nedir? *Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi*, (12), 1-18. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/803724>
- Economist, T. (2015, 9 Mayıs). Oil on troubled waters. *The Economist*. <https://www.economist.com/middle-east-and-africa/2015/05/09/oil-on-troubled-waters>
- EIA. (2024, Şubat). How much petroleum does the United States import and export? *U.S. Energy Information Administration*. <https://www.eia.gov/tools/faqs/faq.php?id=727&t=6>
- Energy Institute. (2023). Energy consumption by source / Oil production by region. *Our World in Data*. <https://ourworldindata.org/grapher/energy-consumption-by-source-and-country>
- Engdahl, W. F. (2008). *Para, petrol, iktidar: Anglo-Amerikan politikası ve yeni dünya düzeni* (Çev. E. Bilal). Alfa Yayınları.
- Erhan, Ç., & Kürkçüoğlu, Ö. (2001). Filistin sorunu. B. Oran (Ed.), *Türk Dış Politikası 1919-1980* (s. 635-648). İletişim Yayınları.
- Goldschmidt, A., & Davidson, L. (2008). *Kısa Ortadoğu tarihi*. Doruk Yayınları.
- Güleç, H., Topaloğlu, M., Ünsal, D., & Altıntaş, M. (2012). Bir kısır döngü olarak şiddet. *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar*, 4(1), 112-137.
- Gürkan, S. L. (2023, Kasım). Siyonizm'in seküler ve dini temelleri. *Nihayet Dergisi*, (107), 12-19. [PDF] file:///C:/Users/Lenovo/Downloads/Siyonizmin_Sekuler_ve_Dini_Temelleri.pdf
- International Criminal Court. (2024, 14 Aralık). Netanyahu. <https://www.icc-cpi.int/defendant/netanyahu>
- Karadağ, R. (1969). *Petrol fırtınası*. [Yayınevi bilgisi eksik]
- Karaman, M. L. (1996). Filistin. T. Diyanet Vakfı (Ed.), *İslam Ansiklopedisi* (s. 89-103).
- Kardaş, İ. (2012). *İran raporu*. Küresel Sorunlar Platformu.
- Khalidi, W. (1991). The Palestine problem: An overview. *Journal of Palestine Studies*, 21(1), 5–16. <https://doi.org/10.2307/2537362>
- Kuran, T. (2004, Yaz). Why the Middle East is economically underdeveloped: Historical mechanisms of institutional stagnation. *The Journal of Economic Perspectives*, 18(3), 71–90. <https://doi.org/10.1257/0895330042162421>
- Laçiner, S. (2007). Ortadoğu diye bir yer var mı? *Uluslararası Hukuk ve Politika*, 3(10), 153–155.
- Lewis, B. (1998). *Ortadoğu'nun çoklu kimliği* (Çev. M. Harmancı). Sabah Kitapları.
- Manaz, A. (2009, Aralık). Oil and the Middle East policy. *Çağ University Journal of Political Sciences*, 6(2), 70–83. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/695630>
- Memiş, E. (2002). *Kaynayan kazan Ortadoğu*. Çizgi Kitabevi Yayınları.
- Merari, A. (1993). Terrorism as a strategy of insurgency. *Terrorism and Political Violence*, 5(4), 213–251.
- Netanyahu. (2021, Kasım). *International Criminal Court*. <https://www.icc-cpi.int/defendant/netanyahu>

- Nieburg, H. L. (1969). *Political violence: The behavioral process*. St. Martin's Press.
- Orhan, O., Duman, B., & Pirinççi, F. (2014, 23 Eylül). ABD'nin IŞİD stratejisi ve Irak ile Suriye'ye olası yansımaları. *Ortadoğu Araştırmaları Merkezi*. <https://www.orsam.org.tr/tr/abd-nin-isid-stratejisi-ve-irak-ile-suriye-ye-olası-yansımaları/>
- Öke, M. K. (1990). *Kutsal topraklarda masonlar, ihanetler, komplolar, siyonistler, aldanmalar*. Çağ Yayınları.
- Öztürkçü, A. (2017, Bahar). Soğuk Savaşın 1950'li yıllarda Ortadoğu'da yaşanan askeri darbelere etkisi. *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 17(34), 373–394. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/474290>
- Petras, J. (1991, 2–9 Mart). Gulf war and the new world order. *Economic and Political Weekly*, 26(9), 482–484. <https://www.jstor.org/stable/4397395>
- Polat, O. (2016). Şiddet. *Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi*, 22(1), 15–34.
- Sakin, S., & Deveci, C. (2011). Ortadoğu kavramı ve sınırları üzerine bir değerlendirme. *International Journal of History Studies* (Özel Sayı), 281–293. <https://www.historystudies.net/indir.php?yol=dergi&dosya=tar2015126b34d>
- Skocpol, T. (2004). *Devletler ve toplumsal devrimler: Fransa, Rusya ve Çin'in karşılaştırmalı bir çözümlemesi* (Çev. yok). İmge Yayıncılık.
- Sorli, M. E., Gleditsch, N., & Strand, H. (2005). Why is there so much conflict in the Middle East? *Journal of Conflict Resolution*, 49(1), 141–165. <https://www.jstor.org/stable/30045102>
- Şen, Y. F. (2018). Şiddet, siyasal şiddet ve terörizm. S. Z. Haklı (Ed.), *Radikalleşme, şiddet ve terörizm* (s. 24–55). Polis Akademisi Yayınları.
- The Economist. (2015, 9 Mayıs). Oil on troubled waters. <https://www.economist.com/middle-east-and-africa/2015/05/09/oil-on-troubled-waters>
- Tuhvatullin, A., Epshteyn, V., & İmamutdinova, A. (2018, Kasım). The causes of political violence and terrorism on the verge of the XX-XXI centuries: The basic approaches. *Journal of History Culture and Art Research*, 7(4), 199–206.
- U.S. Energy Information Administration (EIA). (2024, 14 Aralık). How much petroleum does the United States import and export? <https://www.eia.gov/tools/faqs/faq.php?id=727&t=6>
- Wasko-Owsiejczuk, E. (2018). American plans to build democracy in the Middle East after 9/11: The case of Iraq. *International Studies Interdisciplinary Political and Cultural Journal*, 21(1), 11–32. <http://dx.doi.org/10.18778/1641-4233.21.02>
- Weber, M. (2006). *Meslek olarak siyaset* (Çev. A. Timuçin & M. Sert). Chivi Yayınları.
- Yıldırım, D. (2016). Ortadoğu'daki çatışmalara devletlerin ve devlet dışı aktörlerin etkileri. *TESAM Akademi Dergisi*, 3(1), 129–149. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/138023>
- Yıldırım, U. T. (2022, Bahar). Siyasal şiddetin anlam karmaşasının temelleri üzerine. *The Journal of Academic Social Science Studies*, 117, 477–486.
- Yılmaz, İ. (2016). Ortadoğu'nun jeo-ekonomik önemi ve ABD'nin Ortadoğu politikasının ekonomik nedenleri. *TESAM Akademi Dergisi*, 3(1), 99–128. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/138022>
- Yönlü, K. Y. (2024). Ortadoğu kavramına giriş ve tanımlar. *Sosyologca*, 27, 195–213. <https://sosyologca.org/files/sosyologca/0cf33335-caf4-4fed-b0b9-b8438434da68.pdf>